

Sır Kâtipliğinden Kudüs Kadılığına: Hattat Süleyman Fehim Efendi (ö. 1784)

Alaattin Dolu*

From Confidential Secretary to the Judge of Jerusalem: Süleyman Fehim Efendi the Calligrapher (d. 1784)

Abstract ■ The property left behind by members of the civil or military services who died or were dismissed in the Ottoman Empire would set in motion a process called *muhallefât* (things left behind at death/estate), in which the state had a part. The accounting work involved heirs, creditors, those who wanted to auction the goods, and the state. Since this accounting assumed the form of written documents, the information such documents offer about objects, numbers, and individuals render them a valuable source for social history. This study seeks to garner impressions about the personality and identity of Süleyman Fehim Efendi, a member of the scribal service (*kalemiye*), on the basis of the information that is provided by the documents listing what he left behind. An attempt is also made to examine social mobility in the Ottoman Empire from the perspective of confidential secretaries (*sır katipleri*), by studying Süleyman Fehim Efendi's career which moved from the *kalemiye* to the *ilmiye*. In the same context, the various elements that made Süleyman Fehim Efendi a part of the society he lived in, and the institutions and people that affected his life, are taken into consideration as well. By asking various relevant questions, the study reflects on his dreams as well as on the opportunities and chances for their realization.

Keywords: Jerusalem, *Kalemiye*, Confidential Secretary, *İlmiye*, Judge, Calligrapher, Estate Records (*Muhallefât*).

* Kastamonu Üniversitesi.

Çalışmanın gelişimi için yönlendirici eleştirilerde bulunan hakemlere teşekkür ederim.

Giriş

Bu çalışmanın öznesi olan Süleyman Fehim Efendi bugün hayatta olsaydı kendisini nasıl anlatırdı? Belgelerin varlığında onu betimlemeye çalışmak, bilinenlerden yola çıkarak yaşadığı hayatı tasvir etmek onu tanımaya yetmeyecektir. Kendisi hakkındaki kanıtların varlığı da tanınmamışlığına ilişkin olarak oldukça sınırlıdır. Bu nedenle bu çalışmada bilinen verilerden yola çıkılarak Süleyman Fehim Efendi'nin kalemiyeden ilmiyeye geçişi ve kadılık yaptığı Kudüs'te vefatı dolayısıyla muhalefâtı ele alınacaktır. Ancak bu vefat onun arkasında bıraktıklarının hayatiyetini sonlandırmamıştır. Nitekim bunlar kendisi hakkında bilgiler veren muhalefât defterinin teşekkülüne ve tarihin bir malzemesi olarak değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır. Buna bağlı olarak kendisi hakkında en fazla bilgi veren muhalefâtından ve kadılık yaptığı Kudüs mahkemesi sicilinden hayatına dair izlere ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu izlere dair sorular ve yorumlar ise onun hayatını ve mesleğini anlamlandırmaya yöneliktir.

Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihine dair önemli bir kaynak niteliğinde olan muhalefât defterleri ölen bir kimsenin bıraktığı malların kaydedildiği defterlerdir. Bu anlamda Osmanlı hukukunda mirasçısı olmayan veya tespit edilemeyen, hak edecek sayıda veya nitelikte mirasçısı bulunmayan kişiler ile malları müsadere edilenlerin geride bıraktıkları eşyalar devlet hazinesine aktarılmak üzere tahrir edilirdi. Askeri zümreden olanların arkasında bıraktığı malların kayıt altına alınması zaruri idi.¹ Telci'nin 18. yüzyıla ait muhalefât defterlerini temel alarak ortaya koyduğu çalışma² muhalefât defterinin oluşumu, görevliler ile malların müsaderesine dair sürecin işleyişi ve problemleri hakkında bilgi vermektedir. Kuşkusuz bu sürecin işleyişi, ölen kişinin terekisinin tahrir edilerek sosyo-ekonomik, kültürel ve hukuki tarihin kaynağı olarak incelenmesine olanak vermektedir. Ayrıca bu arşiv kaynağı Osmanlı toplum yapısı, tüketim kültürü, günlük yaşam ve modernleşmeye dair ipuçları sunar. Bunun yanında muhalefâtın tahririnde veya taksiminde ortaya çıkan bazı hukuki sorunlar ile dini inançlara ve uygulamalara dair veriler ortaya koyar.³ İlâveten ölen kişinin ailesi, varisleri, mesleği ve ölüm tarihine dair bilgiler

1 Tahsin Özcan, "Muhalefât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2020, XXX, s. 405-406.

2 Cahit Telci, "Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhalefât ve Müsâdere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/2 (2007), 145-166.

3 Rossitsa Gradeva, "Towards a Portrait of 'the Rich' in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s", *Provincial Elite in the Ottoman Empire*, ed. A. Anastasopoulos (Rethymno: Crete University Press, 2005), s. 147-148.

ihtiva eder. Ayrıca zevklerine dair ipuçları sunar. İlişkili arşiv malzemelerin incelenmesi bazen ölüm sebebine dair bilgilere de ulaşılmasını sağlamaktadır.

Süleyman Fehim Efendi'nin Hayatını Kurgulamak

Süleyman Fehim Efendi'nin hayatının kurgulanması vefatından sonra teşekkül eden muhalefât defteriyle mümkün olmuştur. Bu defter onun sır kâtipliği yapmış eski bir kalemiye mensubu olduğunu ve Kudüs kadısı iken vefat ettiğini ortaya koymaktadır. Muhalefât defterinde kayıtlı eşyaları arasında yer alan renkli *kontaş*⁴ sır kâtiplerinin günlük hayatta kullandıkları elbiselerdendi.⁵ Yine muhalefâtında yer alan *sülüs kıtalar* hat sanatına ilgi duyduğu veya hattatlıkla ilişkisi olduğuna dair bir ipucu vermektedir. Gerçekten de hattat biyografilerinden Süleyman Fehim Efendi hakkında kısa da olsa bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu bilgiler Hasan Efendi'nin oğlu olarak İstanbul'da doğmasına ve Enderun'da başlayan kariyerinin müderrislikle devam etmesinin ardından kadılık yaptığı Kudüs'te 1784 yılında vefat ettiğine dairdir.⁶ Böylece Süleyman Fehim Efendi Osmanlı biyografi geleneğinde⁷ bir devlet adamı olması hasebiyle değil evvela hattatlığı dolayısıyla kendine yer edinmiştir.

Biyografi yazarı ve tarihçi Mucireddin el-Hanbelî (1456-1522)⁸ bir kimsenin terceme-i hâlinin yazılmasını çirkin bir iş olarak gördüğünü ifade etmektedir.

4 BOA, BŞM.MHF. 75/18-01.

5 Fikret Sarıcaoğlu, "Sır Kâtibi: Osmanlılarda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2009, XXXVII, s. 117; Tahir Güngör, *Enderun Saray Mektebi'nde Has Oda Teşkilatı*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), s. 53.

6 Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, haz. Mustafa Koç, (İstanbul: Klasik Yay., 2011), s. 196; Ayrıca bkz. Yüksel Çelik, Murat Uluskan, Davut Hut, *Mühimme Defterlerinde (1780-1789) Kudüs*, c. 6 (İstanbul: IRCICA, 2018), s. 53.

7 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı devlet adamları ile önemli kişilerin kısa biyografilerini içeren bir gelenek mevcuttur. Ali Akyıldız, "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, 50 (2017) s. 222, 226; Osmanlı döneminde hattatların biyografilerini kaleme alan başka müellifler de bulunmaktaydı. Bunlar arasında Mustakimzade Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* ve İranlı Habib Efendi'nin *Hat ve Hattâtân* isimli eserleri yer almaktadır. İbnülemin Mahmud Kemal *Son Hattatlar* isimli eseri ise Mustakimzade Süleyman Sâdeddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli eserinden sonra yetişen hattatları içermektedir. M. Uğur Derman, "Hattat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1997, XVI, s. 499.

8 Mucireddin el-Uleymî 1456 yılında Kudüs'te doğdu. Kahire'deki eğitiminden sonra Remle kadısı oldu. Akabinde 1516'ya kadar Kudüs kadısı olarak görev yaptı. 1522 tarihinde Kudüs'te vefat etti. H. Busse, "Muđjir al-Din al-'Ulaymî" *EP*, 1993, VII, s. 294-295.

O bunu ölümlerin dedikodusundan ibaret saymaktadır. El-Hanbelî, ulemanın biyografilerinde onların doğum ve ölüm tarihleriyle iyi hallerinin ve eserlerinin zikredilmesi taraftarıdır. Onlar hakkında yanlış ve aşağılayıcı ifadeler kullanmanın faydası olmadığı gibi günah olduğunu belirtmektedir.⁹ Burada tarafımızdan biyografisinin bir kesiti verilen Süleyman Fehim Efendi hakkında “çirkin ve hatalı bir iş” yapmadan, hakkındaki hasenatı zikrederek ne hayal ettiğini öğrenmeye çalışarak ortaya koymak da bu çalışmanın dedikodusudur. Buna binaen geride bıraktığı canlı ve cansız varlıklardan yola çıkarak hayatına, zevklerine, aile ilişkilerine dair izlenimler elde edilmeye çalışılacaktır. Diğer taraftan biyografi yazımında öznenin hayatına dair bilgiler kullanılırken onun iyi yönlerinin veya ona dair övgülerin yer alması yazar için tehlikeli olabilmektedir.¹⁰ Bu nedenle burada Süleyman Fehim Efendi’ye dair “eleştirel mesafeyi koruyamama”¹¹ eğilimi de söz konusu değildir. Ancak hayatının tümüne dair bir değerlendirme yapılamayacağı için burada onun hasenatına ve arkasında bıraktığı mirasa odaklanılmış, ilişkide olduğu nesnelere değerlendirilmiştir. Neticede bu çalışma Kudüs’te kadılık yapmış Süleyman Fehim Efendi’nin hayatının bazı bölümlerinden kesit olup Osmanlı Devleti’nde sosyal hareketliliğin onun nezdinde yansımalarıdır. Bu yönüyle bu araştırmayı bir âlimin biyografisi yerine onun hayatından izler taşıyan ve bazı davranışlarını ve niteliklerini ön plana çıkaran bir çalışma olarak görmek yerinde olacaktır.¹² Bu bağlamda onun Enderun’da başlayan kariyerinde sır kâtipliğinden müderrisliğe oradan da kadılığa uzanan hikâyesinde sosyal hareketliliğine göz atmak gerekecektir.

9 Mucîreddin el-Hanbelî, *El-Ünsü Celil bi Târîhi'l-Kuds ve'l-Halil*, II (Amman/Ürdün: Mektebetü'l-Muhtesib, 1973), s. 101; Abdülhamit Kırmızı da biyografinin veballi bir iş olduğundan bahisle sözlü kültürdeki yerini dedikodu olarak tarif etmektedir. Ancak “... okuyarak başkalarının hayatlarına sızmak isteyenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için” biyografinin gerekliliğine vurgu yapar. Abdülhamit Kırmızı, “Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları”, *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/biyografiye Taze Bakışlar*, haz. Abdülhamit Kırmızı, (İstanbul: Küre Yay., 2013), s. 25-26.

10 Akyıldız, “İnsanı Yazmak”, s. 234.

11 Barbara Caine, *Biyografi ve Tarih*, çev. Müge Sözen, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay, 2019), s. 93-95 ve 116.

12 Utku, biyografiye dair üç ayrı tanım yapmaktadır. Biyografik unsur, biyografik derleme ve biyografik eser olarak nitelediği bu ayırımı hadis ve tarih gibi disiplinler arası çalışmalara yardımcı olarak bunlara kaynaklık eden derlemeler ile çalışmanın öznesi olan kişinin ön plana çıkartılarak niteliklerinin aktarıldığı eserleri biyografik derleme olarak tanımlamaktadır. Nihal Şahin Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44/1 (2013), s. 264-265.

Osmanlı Bürokrasisinde Bir Kariyer Durağı: Sır Kâtipliği

Osmanlı toplumunda seyfiye, kalemiye ve ilmiye olarak tasnif edilen ve yönetenler (askerî) ile yönetilenler (reaya) olarak tanımlananlar arasında belirlenen sınırlar keskin değildi. Bir köylü eğitim yoluyla yükselip askeri sınıfa girebildiği gibi devşirme sistemi yoluyla veya Enderun'da yetişerek askeri sınıf mensubu olabilirdi. Buna karşın klasik dönem düşünürleri toplum düzeninin sağlanması için anâsır-ı erbaa veya erkân-ı erbaa olarak adlandırılan sınıf mensupları arasında geçişlerin sadece kendi aralarında olması gerektiğini savunmaktaydı.¹³ Devletin çeşitli kademelerinde kalemiye sınıfı mensubu olmak, yükselmek için önemli kariyer basamaklarından birisiydi.¹⁴ 18. yüzyılda bu daha fazla belirginleşti. Klasik dönemde hükümet merkezi olan Bîrun askeri-idari teşkilatın merkezi olarak devletin dış ilişkilerini yöneten bir kurumdu. Sonradan sarayın içinde ve dışında sultana ve haremine hizmet sunan görevlilere verilen idari sorumluluklar bürokratikleşmeye giden yolu açtı. Böylece kalemiye, idari-askeri teşkilatın sorumluluğu altındaki görevleri üstlenmeye başladı. Enderun teşkilatı içinde bulunan ve sultanın kişisel ihtiyaçlarını gören sır kâtibinin de aralarında bulunduğu Has Oda 18. yüzyılda klasik dönemin aksine sultan ile diğer yöneticiler arasındaki ilişkileri sağlayan bir teşkilata dönüştü.¹⁵ Itzkowitz saray hizbi ve saray hizmetlerine odaklanarak buradan çıkan kariyer sahibi kimselerin varlığına bir 18. yüzyıl gerçeği olarak dikkat çekerek bürokrasi ile askeriye arasındaki mücadelenin kalemiyeden seyfiyeye geçişin yolunu açtığını vurgulamaktadır.¹⁶

Süleyman Fehim Efendi'nin Enderun'daki kariyerinin başında kendisine çizdiği istikameti bilmiyoruz. Belki de sır kâtibi olarak devam ettiği vazifesinden sonra bir seyfiye mensubu olarak kariyerini başka bir alanda sürdürebilmeyi tahayyül ediyordu. Nitekim sır kâtipleri Enderun'dan çıktıklarında önceleri vezir rütbesiyle nişancılığa veya bir eyalete tayin olabilmekteydi. Diğer bir olasılık mûsıla derecesinden bir medreseye müderris, kapıcıbaşı veya hâcegân olmağı.¹⁷ 17. yüzyılın

13 Mehmet Öz, "Osmanlılar" (Osmanlı Toplumunu), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, XXXIII, s. 533.

14 Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. 1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, (İstanbul: IRCICA, 1994), s. 487.

15 Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2014), s. 56-57.

16 Norman Itzkowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, 16 (1962), s. 85-86.

17 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı* (Ankara: TTK, 2014), s.

sonlarından itibaren kalemiye mensuplarına sadrazamlık yolu da açılmıştı. 18. yüzyılda ise altı kalemiye mensubu sadrazamlığa kadar ulaşmıştı. Hâcegân olmak da paşa olma yolunda atılmış önemli bir adım olabilirdi.¹⁸ 1669 senesinde sır kâtibi olan Abdî Paşa, bir sene sonra vezirlik payesiyle Nişancı olarak Has Oda'dan çerağ olmuştu.¹⁹ Ancak sır kâtipleri için en kolay yol ilmiye sınıfına geçmeleriydi. Sır kâtibi İbrahim Efendi Mekke kadılığına kadar yükselmişti.²⁰ 18. yüzyıl tarihçilerinden Mütercim Ahmed Âsım Efendi sır kâtiplerinden bazılarının isteyerek bu görevi bıraktıklarını ve ilmiye tarikine girerek rahat bir hayat sürme gayesinde olduklarını ifade etmektedir. III. Selim döneminde hazine kethüdalığı vazifesini icra eden Halil Efendi'nin rüşvet ve iltimasla zengin olduğunu, onun da “rahat ve emniyetli” bir hayat için ilim ve irfandan yoksun olarak ilmiye sınıfına geçtiğini belirtmektedir.²¹ Buna mukabil iyi bir medrese eğitimi alan Mehmed Hâkim Efendi kadılık veya müderrisliği tercih etmemiş kalemiye mensubu olarak hayatına devam etmiştir. Hâkim Efendi de hâcegân zümresinin ulemaya benzer tavırlarını ve ilim ile olan ilişkilerini hicvetmektedir.²² Süleyman Fehim Efendi, Mütercim Asım Efendi ve Mehmed Hâkim Efendi'nin hakir gördüğü bir kâtip miydi yoksa diğerlerinden farklı olarak kültürel sermayesi zengin birisi miydi? 18. yüzyılda yönetici sınıfın önemli bir kesimini oluşturan²³ kalemiye sınıfı içinde kalmayı hayal ediyor veya ilim ile meşgul olarak hat sanatına daha fazla vakit ayırabileceği bir meşguliyet arıyor olabilirdi. Diğer taraftan *efendilikten paşalığa*²⁴ uzanan bir kariyer hayali

312-313; Diğer taraftan kilercibaşı ve çuhadar gibi devletin çeşitli kademelerinden mülazım olarak ilmiye silkine girilebilmekteydi. Yasemin Beyazıt, *İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, (Ankara: TTK, 2014), s. 86-87.

18 Itzkowitz, “Eighteenth Century Ottoman Realities”, s. 87-89.

19 Güngör, *Has Oda Teşkilatı*, s. 82-83.

20 Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, c. 1, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2015), s. 133.

21 *Âsım Efendi Tarihi*, c. 2, s. 803-804.

22 Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, c. 2, haz. Tahir Güngör, ed. Ziya Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2019), s. 1140; 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar kâtipler medrese eğitimi olarak bu göreve gelmekteyken zamanla medrese kökenli kâtiplerin sayısı azalmıştır. Devlet bürokrasisinde görev yapan memurların yakınları himaye yoluyla bu görevlere gelmeye başlamıştır. Erhan Afyoncu, Recep Ahışalı, “Kâtip” (Osmanlı Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2002, XXV, s. 53.

23 Mehmet İpşirli, “Kalemiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIV, s. 248

24 Itzkowitz, “Eighteenth Century Ottoman Realities”, s. 84-87; Findley, *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform Babüli*, s. 117-130.

Süleyman Fehim Efendi'nin rüyalarını süslüyor olabilirdi. 18. yüzyıldan önce kalemiyeden yetişenler nadiren vali veya vezir olmaktadır. 18. yüzyılda ise bu uygulama sıklıkla görülmektedir. Yenişehirli Osman Paşa, Sopasalan Kâmil Paşa ve Ebûbekir Râsim Paşa bunlardan birkaçıdır. Seçkin paşaların etrafında görülen kalemiye mensupları bu dönemde yaygınlaşmıştır.²⁵ Süleyman Fehim Efendi'nin de kariyeri için kendisine intisap edeceği önemli bir tavassuta ihtiyacı vardı. Babası Hasan Efendi'ye dair bir bilgi bulunmamakla birlikte herhangi bir dairede görevli olup olmadığı da bilinmiyor. Ancak Süleyman Fehim Efendi'nin Belgrad fatihi olarak anılan Hacı İvaz Mehmed Paşa'nın damadı olması kalemiye kariyeri için önemli bir nedendi. 1743 yılında vefat eden Belgrad fatihi Hacı İvaz Mehmed Paşa²⁶ hayatta olsaydı kendi oğlu İvazzâde Halil Paşa'ya yaptığı gibi²⁷ ona da bir el uzatabilirdi.²⁸ Rahmetli eşi Emine Hanım hayatta olsaydı 1775'de şeyhülislam-lıktan azledilen kardeşi İbrahim Beyefendi'den²⁹ belki bir tavassutta bulunabilirdi. Nitekim Osmanlı Devleti'nde Kudüs'ün aralarında bulunduğu mevleviyet derecesindeki kadılıkların tayin işlemleri şeyhülislamlar tarafından yapılmaktadır. İbrahim Beyefendi, Süleyman Fehim Efendi'nin vefatından sonra 1785 yılında tekrar şeyhülislam olarak göreve gelmişti. Bu göreve bir yıl önce gelseydi Süleyman Fehim Efendi'nin istikameti farklı olabilirdi. Muhtemelen diğer kayın biraderi

25 Itskowitz, "Eighteenth Century Ottoman Realities", s. 84-87.

26 BOA, D.BŞM.MHF. 75/15-06.

27 Dört oğlu bulunan Hacı İvaz Paşa'nın oğulları devletin çeşitli kademelerinden görev almışlardır. Halil Paşa babasının vefatından kısa süre önce 1739'da dergâh-ı âlî kapıcıbaşılığına getirilmiştir. 1769 yılında Rum eyaletine tayin olmuştur. Aynı yıl sadrazam olarak atanmış ancak Osmanlı-Rus harbindeki başarısızlığı üzerine azledilmiştir. Sivas valisi iken 1777 yılında vefat etmiştir. Ahmet Rüştü Fakazlı, *Azizzâde Hüseyin Râmis Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinin Tahsil ve Tenkitli Metni*, (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2016, s. 67, 70-71 ve 93; Fikret Sarıcaoğlu, "İvazzâde Halil Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIII, s. 494.

28 Sadrazam İvaz Mehmed Paşa'nın diğer damadı aynı zamanda kethüdası olan Ebûbekir Paşa'dır. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. 1, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2001), s. 303; Hacı İvaz Paşa'nın diğer damadı Ebubekir Paşa'nın oğlu Mehmed Akif Bey'in her ne kadar inişli çıkışlı bir kariyeri olsa da teşrifatçılık görevini iki kez yürütmüştür. Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târîhi Cülûs-ı Sultan Mustafa Han-ı Sâlis, Sultan Üçüncü Mustafa Tarihi (İnceleme ve Tıpkıbasım)*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2012), s. 9-12.

29 İbrahim Beyefendi 1739 yılında müderrislikten kadılığa geçiş yapmış daha sonra 1774 ve 1785 yıllarında iki kez şeyhülislam olmuştur. Mehmet İpşirli, "İbrâhim Beyefendi, İvazpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXI, s. 290-291; Diğer kardeşlerinden Ali Bey 1769'da sipahi ağalığına tayin olmuş bu görevdeyken 1770 yılında vefat etmiştir. Fakazlı, *Zübdetü'l-Vâkı'ât*, s. 40 ve 79.

Ali Bey ile arasındaki ilişkiler daha iyiydi. Süleyman Fehim Efendi'nin, Ali Bey'in kurduğu vakfının görevlileriyle bir ünsiyeti vardı.³⁰ Kendisi hakkındaki bu ihtimalleri bugünün verileri ışığında objektif değerlendirmek mümkün değildir. Bu veriler sadece onun hayatına dair muhtemel istikametleri belirlemektedir. Tarihte zorunlulukların değil ihtimallerin söz konusu olduğu³¹ düşünüldüğünde hayatında bir değişiklik olması mümkündür. Yahut Mütercim Ahmed Âsım Efendi'nin kalemiyeden ilmiye silkine girenlere yönelik sakin ve huzurlu bir hayat arayışlarına dair eleştirileri, Süleyman Fehim Efendi'nin şahsında değerlendirildiğinde onun bürokrasideki hizipleşme ve mücadelede yeterli gücü olmadığı şeklinde de yorumlanabilir. İmkânlarının olduğu zamanlarda bütün bunları o istememiş veya bu fırsatlar eline hiç geçmemiş olabilir. Kayın biraderlerinden sipahi ağası Ali Bey 1770 yılında, sadrazamlıktan mazûl Halil Paşa Sivas valisi iken 1776 yılında, 1775 ve 1785 yıllarında kısa sürelerle şeyhülislamık yapan İbrahim Beyefendi ise 1798 yılında vefat etmişlerdir. Kayın biraderlerinin kaderi devlet kademelerinde üst düzey görevlerde bulunduktan sonra vefatları ve azilleri dolayısıyla sonlanmışır.³²

Kalemiyeden İlmîyeye: Süleyman Fehim Efendi

Kudüs kadısı iken vefat eden Süleyman Fehim Efendi'nin sır kâtipliği ve bununla bağlantılı olarak hattatlığına dair bilgiler öldükten sonra kaydedilen te-rekesi ve Mustakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli eseri vasıtasıyla gün yüzüne çıkmıştır.³³ Müstakimzâde *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli eserini 1759-1760 yıllarında yazmaya başlamıştır. Eski hattatlar ile Osmanlı dönemi hattatların biyografilerini içeren bu eserinde herhangi bir eserini görmediği hattatların terceme-i hâllerine yer vermemiştir.³⁴ Müstakimzâde'nin Süleyman Fehim Efendi hakkında bilgi vermesi onun hat çalışmalarını gördüğüne delildir. Süleyman Fehim Efendi'nin Enderun'a girişiyle ilgili bir tespit yapılamamıştır. Muhallefât kayıtlarında yer alan bilgilere göre Belgrad fatihi Hacı İvaz Mehmed Paşa'nın kızı Emine Hatun ile evliydi.³⁵ Kalemiye mensubu olmak için de kişisel

30 BOA, AE.SABH.I. 76-5344.

31 Erdem Sönmez, *Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'e*, (Ankara: Tan Yay.), 2010, s. 55.

32 BOA, D. BŞM.MHF.d. 12832; D. BŞM.MHF. 59/62; TSMA.e. 951-20; Sarıcaoğlu, "İvazzâde Halil Paşa", s. 494-496; İpşirli, "İbrâhim Beyefendi, İvazpaşazâde", s. 291.

33 Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 196.

34 M. Uğur Derman, "Tuhfe-i Hattâtîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, XLI, s. 351.

35 BOA, D.BŞM.MHF. 75/15-06.

ilişkiler söz konusu olabilmekteydi. Buna binaen İvaz Mehmed Paşa'nın sır kâtibi olmasında bir rolü olduğu varsayılabilir. Diğer taraftan 18. yüzyılda devlet erkânı ile bazı havadislerin zikredildiği Mütercim Asım Efendi, Enverî Sadullah Efendi, Hâkim Efendi, Çeşmîzâde ve İzzî tarihleriyle çeşitli ruznamalarda³⁶ devletin çeşitli kademelerinde kâtip olarak görev yapan "Süleyman Efendi" isminde kimseler bulunmaktadır. Ancak bunların hiçbirinde Kudüs kadısı Süleyman Efendi'nin ikinci ismi olan "Fehim" zikredilmemektedir. Muhallefât kayıtlarında yer alan Sofya ağnam mukataasını 1771 yılından itibaren tasarruf ettiğine dair bilgilere istinaden incelenen mukataa kayıtlarında da ismi sadece Süleyman Efendi olarak zikredilmektedir.³⁷ Kâtipler yetişme aşamasında bir mahlas alırlar veya bağlı buldukları kalemlerin reisinin olgunlaşmalarına binaen kendilerine verdiği mahlası kullanırlardı.³⁸ Anlayışlı, akıllı ve zeki manasındaki "Fehim" sıfatını kalemiyedeki şakirdlik/çıraklık döneminde aldıysa yukarıda sözü edilen kroniklerde bu mahlasla zikredilmesi gerekirdi. Muhtemelen bu sıfatı ilmiye zümresine intisap ettikten sonra almıştır. Biyografisini zikreden Mustakimzâde de kendisini "Süleymân-ı Fehîm" olarak tanımlamaktadır.³⁹ Mustakimzâde'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli eserinden elde edilen bilgiler 18. yüzyılda güzel yazı yazarların %61'inin kitâbet ile meşgul olduğunu ortaya koymaktadır. Yüzde 5'i tedris ile meşgulken yüzde 3'ü kadıydı.⁴⁰

Osmanlı Devleti'nde hat üstatları Enderun, Bîrun, Dîvân-ı Hümâyün, Galata Sarayı, Mızika-i Hümâyün ve medreselerde görev alarak hat sanatını öğrettikleri gibi orta derecede bu sanata vakıf kimseler sıbyan mekteplerinde talebe yetiştirmişlerdir. Bu anlamda devletin çeşitli dairelerinde⁴¹ hat sanatının öğretildiği

36 Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, c. 1-2; İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2019); Çeşmî-Zâde Mustafa Reşid, *Çeşmî-Zâde Tarihi*, haz. Bekir Kütükoğlu, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1959); Ayrıca *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât* adlı eseri ve III. Mustafa Ruznamesi'nde bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bkz. Yunus Irmak, *III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/ M.1757-1763)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1991); Fakazlı, *Zübdetü'l-Vâkı'ât*.

37 BOA, MAD.d, 6408, s. 20.

38 Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, (İstanbul: Eren Yay., 1993), s. 53.

39 Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s.196.

40 Rıdvan Enes Akçatepe, *Osmanlı'da Hattatlık ve Hattatlar: XVI.-XVIII. Yüzyıllar*, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2012), s. 66.

41 1775 yılında İstabl-ı Âmire neferatına meşk öğreten Hattat İsmail Efendi günlük 10 akçe ulufe almaktaydı. BOA, C.SM. 65/3294, C.SM. 154/7733, 22 Şevval 1189/16 Aralık 1775; Eski Saray'da *ta'limü fenn-i kitâbet* hocası olan Hattat Ali Efendi de 10 akçe ulufe almaktaydı. BOA, C.SM. 21/1082, 14 Şaban 1204/29 Nisan 1790.

görülmektedir. Sıbyan mekteplerinde temel düzeyde öğretilen güzel yazı yazma sanatında maharetli olanların ilerlediği görülmektedir.⁴² Bu sıbyan mektebini bitiren talebeler arasında kâtiplik mesleğine hevesliler kalem dairelerinden birisine alınmaktaydı. Böylece bir talebe kalemiyenin kariyer basamaklarına 10 yaşından önce basmış oluyordu. Bir çocuğun bu kariyeri kendi başına planlaması söz konusu değildi. Devlet görevinde bulunan babaları veya bir yakınları onlara aracılık ve öncülük etmekte, bir kalemiye dairesine kabul edilmeleri için gerekli prosedürleri sağlamakta ve ilişki ağları kurmaktaydı.⁴³ Süleyman Fehim Efendi de iptidai tahsilini yaparken hüsn-i hattaki yeteneği tespit edilmiş olmalıdır. Akabinde güzel yazı sanatında hünelerini ilerletmek için Berberzâde Mehmed Said Efendi'den sülüs ve nesih dersleri almıştır. Enderun'a girdikten sonra hat derslerine Eğrikapılı Mehmed Râsim Efendi riayetinde devam ederek hüsn-i hatta kemale erişmiştir. Sır kâtibi olmasında hüsn-i hattaki yeteneğinin de bir etkisi olduğu muhakkaktır. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin de hocalarından olan Eğrikapılı Mehmed Rasim Efendi 1714 yılından 1737 yılına kadar Galata Sarayı'nda, 1737 yılından itibaren vefatına kadar (1756) Topkapı Sarayı'nda hat muallimliği yapmıştır.⁴⁴ Bu durumda Süleyman Fehim Efendi'nin Enderun'da Eğrikapılı Mehmed Rasim Efendi'nin talebesi olması en erken 1737 tarihine tekabül etmektedir. Bu tarihte 8-10⁴⁵ yaşlarında bir çırak olduğu düşünülürse öldüğünde 55-57 yaşlarındaydı. Diğer taraftan kayınpederi Hacı İvaz Paşa, Süleyman Fehim Efendi'yi Enderun'a girişinden önce tanımadıysa onu 1737 ila Hacı İvaz Paşa'nın ölüm tarihi olan 1743 yılları arasında tanımış olmalıdır. Bu yönüyle kendisini himaye eden kişi olarak Enderun'daki altı yıllık döneminde ikbalini şekillendirmiştir. Anlaşılacağı üzere kâtiplik mesleğinin hüsn-i hat ile olan ilişkisi özellikle kâtiplerin güzel yazı

42 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, (İstanbul: YKY, 1995), s. 85. Osmanlı Devleti'nde Sıbyan mekteplerinde ve medreselerde hat dersleri bulunmakta idi. Rüşdiye ve idâdilerin programlarında hüsn-i hat dersleri yer almaktaydı. II. Meşruiyetin ilanından sonra Hattat Arif Hikmet Bey'in girişimleriyle 31 Mayıs 1914'de Medresetü'l-Hattâtin açılmıştır. Bu kurum Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin Geleneksel Türk Sanatları Bölümü'nün temelini teşkil etmektedir. M. Uğur Derman, "Medresetü'l-Hattâtin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2003, XXVIII, s. 341-342.

43 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli, 1789-1922*, s. 110-111; Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Alfa, 2020), s. 79.

44 Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtin*, s. 196, 421-426.

45 Devletin çeşitli kalemlerinde küçük yaşlarda çırak/şagird olarak alınan çocuklar bu kalemlerdeki kıdemli kâtiplerin ellerinde pişer, daha sonra münhal bir yer olduğu takdirde ustalaşanlara kadro tahsis edilirdi. Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 52-53.

sanatında yetenekli olanlar arasından seçilmesini sağlamıştır.⁴⁶ II. Bayezid'in hat hocası olan ve Osmanlı Devleti'nde kendi adıyla anılan hat ekolünün kurucusu Şeyh Hamdullah “kâtibü's-sultânî” olarak zikredilirken İsmail Zühdü ve Abdülkadir Şükürü efendiler sarayda icra ettikleri görevlerine mukabil “kâtib-i saray-ı sultânî” olarak anılmışlardır.⁴⁷

Süleyman Fehim Efendi'nin icra ettiği sır kâtipliği vazifesi Abbasiler, İlhanlılar ve Memlükler'de görülmekle birlikte Osmanlı Devleti'nde II. Bayezid döneminden itibaren varlığı tespit edilmektedir. Padişahların özel kâtipliğini yapan kimseler olan sır kâtipleri Cuma selamlığında arzuhâllerin toplanması, padişah kütüphanesi ile bazı defter nüshalarının muhafazası⁴⁸ ve padişahların gündeminin takip edilmesi görevlerini yürütmektedir. İcabında sır kâtipleri padişahın isteğiyle kütüphanede bulunan kitapları sesli olarak okumaktaydı.⁴⁹ Bir sır kâtibinin vasiyetnamesine göre sır kâtiplerinin ihtimam göstermesi gereken işlerin başında hatt-ı hümayunların yazımı gelmektedir. Yine vasiyetnameye göre yabancı devlet elçileriyle görüşmelerde bulunmaktadır. Devletin çeşitli kademelerinde yer alan ümera ve ulemanın reaya nezdindeki tasarruflarının dengede tutulmasına yönelik tedbir almak ve gerektiği durumlarda padişahı uyarmak ve ona hatırlatmalarda bulunmak vazifeleri arasındadır. İlaveten vasiyetnameye göre görevleri arasında padişahın tasarruflarının devletin ve halkın lehine olacak şekilde kullanılmasını, devlet memurlarının görevlerini hakkaniyetli şekilde yerine getirmesini ve kanunlara göre icraat yapılmasını sağlamak bulunmaktadır.⁵⁰ Bazı sır kâtipleri padişahların talep ve talimatıyla veya kendi istekleriyle telif faaliyetleri de gerçekleştirmişler, ruznâme, menzîlnâme ve selimnâme türünden eserler vermişlerdir. Özellikle sır kâtipleri tarafından padişahların günlük hayatları ile devrin önemli olaylarının zikredildiği

46 Divan şairlerinden Nahîfi Süleyman Efendi kâtiplik görevinden sonra 1726 yılından defterdâr-ı şıkk-ı sâni olmuştur. BOA, A. RSK.d. 1572, s. 50; Mustafa İsmet Uzun, “Nahîfi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXII, s. 298.

47 M. Uğur Derman, “Hattat”, s. 493. Şeyh Hamdullah, Ahmed Karahisâri, Hâfız Osman Efendi, İsmail Zühdî Efendi, Mustafa Râkım Efendi, Mahmud Celâleddin Efendi, Mehmed Şevki Efendi, Sâmî Efendi kendi adlarıyla anılan hat ekollerinin kurucularıdır. Süleyman Berk, *Hat San'atı: Tarihçe, Malzeme ve Örnekler*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İSMEK Yayınları, ty.), s. 18-56.

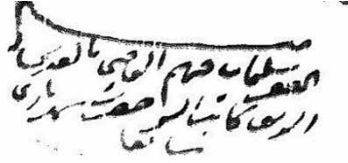
48 Bu defterler arasında hazine ile ilgili haraç, cizye, avarız ve mukataa defterlerinin yanı sıra sipahiler ile yeniçerilerin ana defterleri bulunmaktaydı. Güngör, *Has Oda Teşkilatı*, s. 46.

49 Sarıcaoğlu, “Sır Kâtibi: Osmanlılarda”, s. 117-118; Sevgi Ağca Diker, *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021), s. 404-405.

50 Ağca Diker, *Has Oda*, s. 405-407.

ruznâmeler önemli bir tarih kaynağı olarak kullanılmaktadır.⁵¹ Sır kâtipleri 17. ve 18. yüzyıl kaynaklarında *kâtibü'l-esrar*,⁵² *kâtib-i sır*, *kâtibü's-sırrı's-sultânî* gibi unvanlarla Has Oda ağaları arasında yer almaktadır. Heybecisi ve yamağı ile birlikte vazifesini yürüten sır kâtipleri boynundaki kesede yer alan kâğıt ve levazımatı ve sadece ona has olan kuşağındaki altın divit ile kaleme aldığı hatt-ı hümayunları telhişiye teslim etmekteydi.⁵³

Süleyman Fehim Efendi Kudüs mahkemesine naib atama kaydında kendisini *kâtibü's-sır hazreti şehriyârî sâbıkan* olarak tanımlamıştır.⁵⁴ Süleyman Fehim Efendi için var olan ihtimallerden birisi nihayet gerçekleşmiştir. Kalemiye sınıfındaki kariyerinin bitmesi saraydan çıkmasıyla son bulmuş ve kendisi için başka bir istikamet çizilmiştir. Bu istikamet ilk durağı da medrese müderrisliğidir. Bu nedenle askerî sınıfa olan mensubiyeti ilmiye kariyerinde devam edecektir. Kudüs kadısı olmadan önceki son müderrisliği ise Mûsıla-i Süleymaniye Cedid Ali Paşa Medresesi'ndedir.⁵⁵

*el-fakir Süleyman Fehim Efendi el-kâdî bi'l-Kuds eş-şerîf
kâtibü's-sır hazreti şehriyârî sâbıkan*

Süleyman Fehim Efendi'nin Kudüs Kadılığı

Osmanlı Devleti'nin kazalardaki şer'î temsilcisi olan kadılar devlet tarafından belirlenen rütbelere göre atanmaktaydı. Buna göre kadılar medrese tahsilinden sonra icazet alanlar ve kazaskerlere başvurarak mülâzemet edenler arasından tayin edilirdi. Bir müddet müderrislik yapıp daha sonra müderrislik derecelerine göre de kadı

51 1757-1763 tarihleri arasını ihtiva eden bir ruzname için bkz., III. Mustafa Ruznamesi, Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 61'de dipnot 2; Sarıcaoğlu, "Sır Kâtibi: Osmanlılarda", s. 117-118; III. Selim'in sır kâtibi Ahmed Efendi'nin bir ruznamesi bilinmektedir. III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme, haz. Sema Arıkan, (Ankara: TTK, 1993).

52 19. yüzyılda da *kâtibü esrâr* şeklinde zikredilmektedir. BOA, D. TŞF. 26100, s. 1.

53 Sarıcaoğlu, "Sır Kâtibi: Osmanlılarda", s. 117-118; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 312; Güngör, *Has Oda Teşkilatı*, s. 46.

54 KŞS: 265/1, 24 Cumâdiyessâni 1198/15 Mayıs 1784.

55 KŞS:265/1, 24 Cumâdiyessâni 1198/15 Mayıs 1784.

olunabilmekteydi.⁵⁶ İlmiye hiyerarşisinde ulemanın müderrislik ve kadılık rütbeleri 17. yüzyıldan itibaren tanzim edilmiş olup sonradan bazı değişiklikler yapılmıştır. 18. yüzyılda Süleymaniye ile Mûsıla-i Süleymaniye müderrislikleri arasına Hâmise-i Süleymaniye adıyla beş müderrislik ilave edilmiştir. Böylece 18. yüzyılda Mûsıla-i Süleymaniye müderrisleri terfi ettikten sonra önce Hâmise-i Süleymaniye müderrisi sonra da Süleymaniye müderrisi olabilmekteydi.⁵⁷ Süleyman Fehim Efendi Enderun'daki sır kâtipliği hizmetini tamamladıktan sonra usule uygun şekilde mûsıla derecesinden bir medreseye müderris olmuştu. 1784 yılında da mahreç mevleviyeti derecesindeki Kudüs'e kadı olarak atanmıştı. Mahreç mevleviyeti payesi olan kadılıklar önceleri Kudüs, Halep, Tırhala Yenişehir, Galata, İzmir, Selanik iken sonradan bunlara Eyüp, Üsküdar, Sofya, Girit ve Trabzon ilave edilmiştir. Bu derecedeki kadılıklara Süleymaniye Dârü'l-hadîsi müderrisi, Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye ve Mûsıla-i Süleymaniye müderrislerinden birisi tayin edilirdi. Mûsıla-i Süleymaniye müderrisleri kendilerinden yukarıda olan müderrisler mahreç mevleviyeti payesine sahip kadılıkları istemezlerse buralara tayin olabiliyorlardı.⁵⁸ Mahreç mevleviyeti kadılığına atanan kadılar bir sene görev yaptıktan sonra bilâd-ı hamse kadısı olmak için sıraya girerlerdi.⁵⁹ Mahreç mevleviyeti olan Kudüs kadılığında bulunanlar daha sonra hiyerarşiye uygun olarak Bursa, Edirne ve İstanbul kadısı olabilmekteydi.⁶⁰ Kadıların görev süreleri üç yıl iken önce iki yıla akabinde 20 aya düşürülmüştür. Daha sonra 18. yüzyılın ikinci yarısında 18 aya inmiştir. Mevleviyetlerin süresi 17. yüzyılda bir yıl olup sonraki yüzyılda aynı şekilde devam etmiştir.⁶¹

Süleyman Fehim Efendi'nin sır kâtipliğinden ne zaman müderrisliğe geçtiğine dair bir bilgi tespit edilememiştir.⁶² Kullanmış olduğu ketebesinden I. Abdülhamid'i ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda I. Abdülhamid'in sır kâtipliğini yaparken

56 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, (Ankara: TTK, 2014), s. 94.

57 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 68 ve 287-288.

58 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 296.

59 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mekke ve Medine kadılıkları İstanbul kadılığından sonra en yüksek dereceli kadılıklar idi. Bunlardan sonra bilâd-ı hamse, mahreç ve devriye kadılıkları gelmekteydi. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 105-107.

60 *Îsâ-Zâde Târîhi (Metin ve Tablil)*, haz. Ziya Yılmaz, (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996), s. 67-68, 119; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 105-107.

61 Halil İnalçık, "Kazasker Ruznamçe Defterlerine Göre Kadılık", *Adalet Kitabı*, ed. Selim Aslantaş, Bülent Arı, (İstanbul: 2015), s. 144.

62 I. Abdülhamid dönemine ait bilinen ruznâmeler arasında bir eksiklik göze çarpmaktadır. Sır kâtipleri İsmail Zihni Efendi, Ebubekir Sıdkî Efendi ve Bolevî İbrahim Efendi tarafından tutulan ve 1778-1779 ile 1782-1789 tarihleri arasında ihtiva eden ruznâmeler bulunmaktadır.

müdürlüğe geçmiş daha sonra da son görev yeri olan Kudüs kadılığına tayin olmuştur. Sır kâtiplerinin ilmiye sınıfına girdikten sonra bir medreseye müderris olmaları ve akabinde Kudüs gibi mahreç mevleviyeti olan kadılıklara atanması usulü ilk değildi, son da olmayacaktı. Ruus defterleri arasında yer alan bir tevcih defterinde ve dönem kaynaklarında sır kâtiplerinin ve diğer saray memurlarının Enderun'dan sonra Mûsıla-i Süleymaniye medreselerine atanmalarını ihtiva eden kayıtlar yer almaktadır. 1749 yılında, kaynakta ismi zikredilmeyen bir sır kâtibi, Mûsıla-i Süleymaniye payesiyle çerağ olmuş ve kendisine 300 kuruş arpalık verilmiştir.⁶³ 1758 yılında Sır Kâtibi Seyyid Ömer Efendi önce Cedid Nişancı Paşa Medresesi'ne müderris⁶⁴ ardından 1760 yılında Kudüs kadısı olarak atanmıştır. Daha sonra da bir üst derecedeki Şam'a tayin edilmiştir.⁶⁵ Süleyman Fehim Efendi de Mûsıla-i Süleymaniye Cedid Ali Paşa müderrisi iken 1783 yılının sonunda Kudüs kadılığına tayin edildi.⁶⁶ Süleyman Fehim Efendi'den önceki Kudüs kadısı Hüseyin Ağazâde Mahmud Efendi, Süleymaniye Kılıç Ali Paşa müderrisi iken⁶⁷ sonraki kadı Rıfatizâde Mustafa Efendi, Süleyman Fehim Efendi gibi Mûsıla-i Süleymaniye (Seyyid Hasan Paşa Medresesi) müderrisi idi.⁶⁸ Yine 1789 yılında Kudüs kadısı olarak eski bir sır kâtibini görmekteyiz. Sır kâtibi Ebubekir Sıdkî Efendi 1785 yılında sır kâtipliğinden çıkarak ilmiye tarikine girmiş ve Mûsıla-i Süleymaniye Sâniye-i Yusuf Paşa Medresesi'ne müderris olarak tayin olmuştur. Geçimini sağlamak için de kendisine Pınarhisar kazası verilmişti. 1789 yılında da Kudüs kadısı olarak tayin edilmiştir.⁶⁹ Böylece Kudüs'ün Osmanlı Devleti'nde

Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, "Ruznâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2008, XXXV, s. 280.

63 Ali Aslan, 18. *Yüzyıl Osmanlı İlim Hayatından Bir Kesit: Sıdkî Mustafa Efendi'nin Günlüğü ve Müslâzemet Yılları*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2015), s. 72.

64 BOA, A. RSK.d. 1582, s. 15. Bu defterin 15-161 sayfa aralığında yer alan ve 1752-1776 tarihleri arası Mûsıla derecesindeki medreselere atanan müderrislerin isimlerini ihtiva eden kayıtlarda Süleyman Fehim Efendi yer almamaktadır.

65 *Hâkim Efendi Tarihi*, c. 2, s. 853; *Çeşmi-Zâde Tarihi*, s. 22; Sağlam, *Ahmed Vâsıf Efendi Ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), s. 288.

66 KŞS: 265/1, 12 Muharrem 1198/7 Aralık 1783; Ahmed Vâsıf Efendi 13 Muharrem olarak zikretmektedir. Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, haz. Mücteba İlğürel, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1978), s. 71.

67 KŞS: 264/1, 1 Muharrem 1197-7 Aralık 1782.

68 KŞS: 266/1 28 Şevval 1198-14 Eylül 1784.

69 Sâniye-i Yusuf Paşa Medresesi müderrisi olan Ebubekir Sıdkî Efendi'nin Kudüs şer'iyye

Mûsıla-i Süleymaniye müderrisliğinden kadılığa geçen eski sır kâtiplerinin sosyal hareketliliğinde bir durak olduğunu görüyoruz.

Kudüs'ün kutsal bir şehir olması yanında Osmanlı öncesinde bir sürgün ve inziva yeri olarak görüldüğü vakidir.⁷⁰ Kreiser, Osmanlı döneminde Kudüs kadılığının ulemanın tercihi arasında olmadığını, genellikle kariyerinin sonuna gelmiş ulemanın inziva yeri olarak Kudüs'ü tercih ettiğini ifade etmektedir.⁷¹ Süleyman Fehim Efendi'nin ölüm sebebine dair bir detay belgelerde yer almamakla birlikte belki o da hayatının son demlerini inzivayla geçireceği rütbesine uygun bir yer aramaktaydı. Gelmeden önce de İstanbul'daki vakfının tevliyetinin kendisinden sonra azatlı cariyesi Zeynep Hatun'a geçebileceğine dair vakfiyeye ek şartname hazırlamıştı.⁷² Ya çok hastaydı ve Kudüs'e gittikten sonra oradan dönemeyeceğini düşünüyordu veyahut hayatında tutunduğu tek dalının Zeynep Hatun olduğu kanaatindeydi. Cedid Ali Paşa Medresesi'nde müderrislik yaparken Kudüs kadısı Hüseyin Ağazâde Mahmud Efendi'nin⁷³ görevinin sonra ermesiyle buraya tayin edildi.

Süleyman Fehim Efendi 18. yüzyılda yaklaşık 500 bin⁷⁴ nüfusa sahip bir kentten 10-12 bin⁷⁵ kişinin yaşadığı tahmin edilen bir taşra kentine doğru yola çıktığında Osmanlı mahkemesine dair elbette bazı izlenimlere sahipti. Kudüs ve

sicilindeki atama kaydında Hâmise-i Süleymaniye payesini aldığı görülmektedir. Feridun Emecen (haz.), *İstanbul'un Uzun Dört Yılı, (1785-1789) Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi*, (İstanbul: TATAV Yay., 2003), s. 75 ve 298; KŞS: 270/1 Gurretü Cemâziyelevvel 1203/28 Ocak 1789.

70 Amy Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996), s. 6-10.

71 Klaus Kreiser, "The Place of Jerusalem in Ottoman Perception" *Ottoman Jerusalem the Living City: 1517-1917*, eds. Robert Hillenbrand, Slvia Auld, (London: Altajir World of Islam Trust, 2000), s. 55.

72 BOA, C.BLD. 76/3787.

73 KŞS: 264/1, 1 Muharrem 1197-7 Aralık 1782.

74 18. yüzyılda İstanbul'un nüfus verilerine dair karşılaştırma ve değerlendirmeler için bkz. Yunus Koç, "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi", *TALİD*, 8/16 (2010), s. 171-199; Zafer Toprak, "Nüfus, Fetihden 1950'ye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., 1994), 6, s. 108-111.

75 K. J. Asali, "Jerusalem under the Ottomans 1516-1831 AD", *Jerusalem in History*, ed. K. J. Asali (Cambridge: Scorpion Publishing Ltd, 1989), s. 220; 'Adel, Manna', *Livâü'l-Kuds fi Evâsıtı'l-Ahdi'l-Osmâni: El-İdare ve'l-Muctema' münzû Evâsıtı'l-Karni's-Sâmin Aşar hatte Hamleti'l-Muhammed Ali Bâşâ Sene 1831*, (Beyrut: Müessesetü'l-Dirâsâti'l-Filistîniyye, 2008), s. 17-18.

mahkemesine dair fikir edinmek için bilgisi olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak görev yerine gitmeden önce mektupla vekil tayin ettiği ve daha sonra sorun yaşayacağı bir ailenin üyesi olan el-Hac Abdullah el-Hüseynî kendisine mukabele ederek bilgi vermiş olabilir.

Kudüs mahkemesi harem-i şerifin girişinde Mescid-i Aksa'ya komşu Tenkiziyye Medresesi'nde⁷⁶ olup şehrin ileri gelen ailelerinin nüfuz alanıyla çevrelenmekteydi. Bu yönüyle Kudüs mahkemesi şehrin otorite merkezinde olup sosyal ve dini müesseselerin ihata ettiği bir kurum olarak buradaki görevini 19. yüzyılın ortalarında kadar sürdürmüştür. Bu yönüyle Kudüs kadısı herkesin geldiği kamusal bir alanın reisi konumunda iken aynı zamanda şehir sınırlarını aşan bir yetki alanına sahipti.⁷⁷ Kadıların yetki alanları, payeleri, reayanın kendilerine ulaşmadaki kolaylık ve sosyo-ekonomik nedenlere istinaden değişebiliyordu. Buna binaen rütbelere göre kadılık görev alanlarının daraltılması veya başka kazaların birleştirilmesi kadıların gelir kaynaklarında değişime neden olmaktaydı.⁷⁸ Süleyman Fehim Efendi'den sonra Kudüs kadısı olan ve 1786 yılında vefat eden Mûsıla-i Süleymaniye (Seyyid Hasan Paşa Medresesi) eski müderrisi Rıfatîzâde Mustafa Efendi'nin terekesine göre Kudüs kazası Gazze, Yafa, Nablus, el-Halil ve Remle'yi de kontrol etmekteydi.⁷⁹ Bu anlamda bu tarihte Gazze ve Nablus Şam eyaletine bağlı bir sancak iken kaza idaresi açısından Kudüs'e bağlıydı. Örneğin Remle, Ahkâm defterlerinde Gazze sancağına bağlı bir nahiye olarak görülürken Kudüs kazasına olan bağlılığı da vurgulanmaktadır.⁸⁰ Neticede Harem şeyhleri, nakîbü'l-eşraf kaymakamları ve müftülerin söz konusu otorite merkezinde söz sahibi olarak halkın çoğunluğunun bulunduğu ve vakit geçirdiği bir mekândaki rolleri, yakın ilişki içinde buldukları kadıyla olan ilişkilerinde probleme neden olabilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde kadılar görevli oldukları kazada vakfiyelerin tescili, vakıflara görevli tayinleri, vakıfların kontrolü, mülk alım ve satışlarının tescili, loncaların denetimi, fiyatların tespiti ve teftişini (narh) yapmakta, aile hukukuna dair meselelere, askeri ve mülki diğer işlerin teftişine ve ukubât olarak adlandırılan ceza davalarına

76 Tenkiziyye Medresesi Memlûkler döneminde Şam naibi olan Emir Tenkiz Nâsırî tarafından 1328 tarihinde yaptırılmıştır. Selim Cuma' Es-Sevâriye, *El-Hayâtü'l-İctimâiyye fî Medineti'l-Kuds (1750-1800)* (Amman: Dârü'l-Âlem, 2009), s. 208.

77 Dror Ze'evi, *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, çev. Serpil Çağlayan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2000), s. 29-30.

78 İnalçık, "Kazasker Ruznamçe Defterlerine Göre Kadılık", s. 145

79 KŞS: 266/155-157, Nisf-ı Rebûlâhîr 1200/15 Şubat 1786.

80 Alaattin Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü: Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet, 1703-1789*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), s. 189. Ayrıca bkz. Aynı yer, dipnot 75.

bakmaktaydı. Genel olarak beledi, mülki ve adli işler olarak tasnif edilen bu görevler sırasında kadıya yardımcı olan mahkeme üyeleri bulunmaktaydı. Mahkeme üyelerinin hukuk bilen kimseler arasında seçilmesi esastı. Kadı tarafından yetkilendirilen ve onun adli ve mülki alandaki vekili olan naibler ise kaza idaresinin kapsadığı alandaki nahiyelerde veya kazanın başında görev yapabilmekteydi.⁸¹ Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebinin Hanefi olmasından dolayı halkın çoğunluğunun Şafi olduğu Kudüs'te Şafi fıkına göre hüküm vermenin gerekli olduğu evlilik ve boşanma gibi konular Şafi naibe ihtiyacı doğurmuştur. Bunun yanında Hanbeli ve Maliki mezhebinden naibler de Kudüs'te görev yapmıştır.⁸² Kudüs'te Şafi naibliği vazifesi Memlûk ve Osmanlı döneminde genellikle Benî Kenânî ailesinde iken Hanefi naibliği görevi Hâlidî ve Dekkak ailesi üzerindeydi.⁸³ Hüseyinî ailesinden Seyyid Muhibeddin Efendi el-Hüseyinî de 1775 yılında Hanefi naibliğini yürütmüştür.⁸⁴ Kudüs mahkemesi görevlileri de devletin diğer kazalardakine benzer görevleri yürütmekteydi. Mahkeme rüsumlarını toplayan mahkeme emini, bir davaya taraf olanların mahkemeye getirilmesinden sorumlu muhzirbaşı, vefat edenlerin mallarının taksim eden kassam ile bir dava sonucu hüküm giyenlerin hapse gönderilmesinde yetkili olan seccân bunlar arasındadır. Davaların şer'iyeye sicillerine kaydedilmesi mahkeme kâtipleri tarafından yapılmakta ve bunların reisi olarak bir başkâtip bulunmaktaydı. İlaveten Kudüs gibi anadili Osmanlı Türkçesi dışında olan kimselerin çoğunlukta bulunduğu yerlerde mahkemeye başvuranlar ile kadı arasında iletişimi sağlayan tercümanlar bulunmaktaydı. Eskiden beri Kudüs mahkemesinde bu nedenle bir tercüman istihdam edilmekteydi.⁸⁵ Yukarıda sayılanlardan başka muhtesib ve keyyâlbaşı gibi görevliler Kudüs'te ekonomik aktiviteleri yönlendirirken subaşı emniyet, mimarbaşı ise imar hususunda kadıya yardımcı olmaktadır. Harem şeyhleri, müftü, nakîbü'l-eşraf kaymakamı gibi dini ve ilmi görevleri bulunanlar da kadının önderliğinde şehir idaresinde rol oynamaktaydı.⁸⁶ Davaların seyrinde mahkemede hazır bulunarak

81 İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, (İstanbul: Kronik, 2019), s. 39-58.

82 Singer, *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, s. 37; Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü*, s. 193-195.

83 Alami, "The Court and Judges of Jerusalem 1516-1919", s. 57-59; Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü*, s. 190.

84 KŞS: 256/1, 15 Receb 1189/11 Eylül 1775.

85 Alaattin Dolu, "Kudüs'te Mahkeme Tercümanlığı: Tercüman Kasım Bey ve Ailesi (18.yy)", *Filistin: Tarih, Toplum ve Siyaset*, ed. Alaattin Dolu, (İstanbul: Libra Kitapçılık, 2019), s. 75-91; 18. Yüzyılda mahkemeye dair idari sorunlar ve Ahkâm defterlerine yansımaları için bkz. Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü*, s. 188-203.

86 Ze'evi, *Kudüs*, s. 29-30.

başvuruların tesciline veya hükmün verilmesine tanık olan kimseler ise *şuhûdü'l-hâl* olarak zikredilmekteydi. Davaya sebep olayın şahitlerinden olmamakla birlikte mahkemede muamelat ve muhakemenin şahidi konumundaki bu kimseler genellikle mahkeme üyelerinden olup kadiya yardımcı olmaktadır.⁸⁷ 1783-84 yıllarında Kudüs mahkemesinde kâtip olarak görev yapan Hâlidî ve Dekkak ailelerinin mensupları *şuhûdü'l-hâl* olarak gelmektedir.⁸⁸

Nihayetinde Süleyman Fehim Efendi zevcesi Emine Hatun'un vefatından sonra cariyesi olan Zeynep'i azat ederek onunla nikâhlanmış ve birlikte Kudüs'e gelmişlerdi. Şehre geldiklerinde kendilerinden öncekiler gibi Tenkiziyye Medresesi'ndeki yerleri hazırlanana kadar Taziyye Medresesi'nde misafir olmaları gerekiyordu.⁸⁹ Netice itibarıyla Süleyman Fehim Efendi'nin 1784 yılında başladığı Kudüs mahkemesindeki vazifesi aynı yılın Eylül ayında vefatı dolayısıyla son bulmuştu. Süleyman Fehim Efendi'nin görev yaptığı dönemde teşekkür eden Kudüs şer'iyye sicili gerek aile hayatına gerekse karşılaştığı bazı meselelere dair detaylar vermektedir. Kadılığı süresince mahkemede vakalar içinde en fazla evlilik, alışveriş ve vakıf meseleleri yer almaktadır.⁹⁰ Hakikaten Kudüs'te vakıf meseleleri 18. yüzyıl boyunca divanı en fazla meşgul eden meselelerin başında gelmektedir.⁹¹

265 nolu Kudüs mahkemesi sicilindeki ilk kayıt Süleyman Fehim Efendi'nin resmen göreve başlaması gereken 23 Mart 1784'ü göstermektedir.⁹² Bir önceki sicil defterinin de yeni naib görevine başlamadan dört gün önce, 11 Mayıs 1784'de kapandığı anlaşılmaktadır.⁹³ Buradaki tarih tutarsızlığı önceki kadı Hüseyin Ağazâde Mahmud Efendi ve naibi olan Hafız Mehmed Efendi döneminde açılan defterin Süleyman Fehim Efendi döneminde tamamlanmasından kaynaklanmaktadır. Mahreç mevleviyetlerinin süresi bir yıllık olduğu için Hüseyin Ağazâde Mahmud Efendi'nin 4 Nisan 1783 (1 Cemâziyelevvel 1197) tarihinde başlayan görevi sona ermişti. Bunun üzerine yeni kadı Süleyman Fehim Efendi de henüz Kudüs'e ulaşmadan 23 Mart 1784 tarihinde (1 Cemâziyelevvel 1198) Kudüs nakibü'l-eşraf

87 Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü*, s. 196-197.

88 KŞS: 264/33, Nısf Şaban 1197/17 Temmuz 1783; KŞS: 264/63, 15 Şevval 1197/13 Eylül 1783; KŞS: 265/74, Evâhir-i Muharrem 1199/4-13 Aralık 1784

89 Mohamad Alami, "The Court and Judges of Jerusalem 922-1338 H, 1516-1919 AD", *El-Kudsü'l-İslâmiyye*, Muhammed Haşim Gûşe, (tahrîr) (Amman: Vezâretü's-Sekâfe, 2009), s. 47-57; Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü*, s. 190.

90 KŞS: 265.

91 Bu hususta bkz. Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü*, s. 223-229.

92 KŞS: 265/1, Gurretü Cemâziyelevvel 1198/23 Mart 1784.

93 KŞS: 264/1.

kaymakamı el-Hac Abdullah el-Hüseynî'yi mektupla vekil olarak tayin etmiştir.⁹⁴ 18. yüzyılın sonlarına doğru mevleviyet derecesindeki kazaların mahkemelerine atanan kadıların yerlerine naib bıraktığı bilinmektedir. Özellikle Arap şehirlerine tayin edilen kadıların da bölgenin dilini ve lehçesini anlamadaki sıkıntıları, yerel ulemeden naiblerin kendileri yerine görevi yürütmelerine olanak sağlamıştır.⁹⁵ Süleyman Fehim Efendi de Kudüs'e geldiğinde 15 Mayıs 1784 tarihinde mahkeme naibi olarak kendisiyle aynı ismi taşıyan Süleyman Efendi'yi atamıştır.⁹⁶ Naib Süleyman Efendi *muvekkilâ hilâfe* olarak bu görevi bir sonraki kadının göreve başlamasına kadar devam etmiştir.⁹⁷

Naib Süleyman Efendi hakkında bir veriye ulaşılamadı ancak el-Hac Abdullah el-Hüseynî'nin statüsü ve aile ismi onun hakkında epey bilgi vermektedir. Ailenin Kudüs'te nüfuz sahibi olması 17. yüzyılda bölgede görev yapan ümera aileleriyle olan ittifakına dayanmaktadır. Bu dönemde Şam eyaletine bağlı bir sancak olan Kudüs, Osmanlı Devleti'nin bölgede istikrarı sağlama amacının aracı olan yerel hanedanlar tarafından yönetilmekteydi. 18. yüzyılda Şam eyaletine bağlı bir sancak olmaya devam eden Kudüs'e merkezileşme çabaları sonrası doğrudan sancakbeyi ataması gerçekleştirilmiştir. 18. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde ise çoğunlukla Şam valileri uhdesine verilmiş ve onlar tarafından tayin edilen mütesellimler vasıtasıyla idare edilmiştir. Sancaklarda merkezin otoritesini arttırma çabası olarak görülen bu düzenlemeler Şam valiliği ile bu sancaklar arasındaki bağı da koparmamıştı. Devlet de özellikle Nablus ve Kudüs sancaklarının Şam vilayetine bağlı olduğu vurgusunu yapmaya devam etmiştir. Her yıl İstanbul'dan yola çıkan ve Şam yoluyla Mekke ve Medine'ye ulaşan hac kervanında Kudüs mütesellimleri kervanı korumakla görevli askeri birliğin (cerde)⁹⁸ komutanı olarak görev yapmaktaydı. Mütesellimler hac emiri olan Şam valisinin riayetinde gerçekleştirilen bu görev zamanında sancaklardan toplanan vergileri tahsil etmek için şehirden ayrıldıklarında yerlerine yerel ileri gelenlerden birisi bakmaktaydı.⁹⁹ Kudüs'te ileri gelen tabiri ise ulema ailelerini karşılamaktadır. Osmanlı öncesine dayanan kökleri bulunan, sufi tarikatlara mensup, evliya ve sahabe soyundan gelen ailelerin bulunduğu Kudüs'te,

94 KŞS: 264/172-173.

95 Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), s. 155; Alami, "The Court and Judges of Jerusalem 922-1338 H, 1516-1919 AD", s. 57.

96 KŞS: 265/1, 24 Cumâdiyessânî 1198-15 Mayıs 1784.

97 KŞS: 265/128 Rebiüssânî 1198-Şubat-Mart 1785.

98 Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü*, s. 79-88.

99 Amnon Cohen, *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government & Administration*, (Jerusalem: The Magness Press, The Hebrew University, 1973), s. 165-169, 176.

vakıflardaki görevlerin çoğunluğu bu kimselerin tekelindeydi. 17. yüzyılın ikinci yarısında Şam eyaletine bağlı sancaklardaki merkezileşme çabaları daha kısa süreli görev yapan idareciler ile ileri gelenler arasında sorunlara neden oldu. Bu dönemde bölge gelirlerinde azalma olurken bedevi atakları nedeniyle hac yolunun güvenliği de tehdit altındaydı. Önceden bölgeyi kontrol eden ümera aileleri ile birlikte hareket eden ileri gelenler devletin otorite boşluğunu doldurarak halka önderlik yapmıştır.¹⁰⁰ Bedevi saldırıları hem halkın huzurunu kaçırıyor hem de sancaktaki üretimin düşüşüne paralel şekilde toplanan vergilere de yansıyor.¹⁰¹ Ancak merkezden atanan sancakbeyinin bölgedeki eşkıya bedevi kabilelerine karşı askeri harekâtları başarısız olunca köylüler bunu protesto ederek vergi vermeyi kararlaştırdı. Bu dönemde sancakbeyi sadece Kudüs'te değil, bağlı bulunan nahiyeye ve köylerde de güvenliği sağlayamaz hale gelmişti. 1701 yılında Muhammed Paşa (Kürt Bayram) Kudüs sancakbeyi olarak atanarak eşkıya bedeviler üzerine harekât yapmış ve asayışı sağlamıştır. Ancak vergileri iki katına çıkararak halk üzerindeki mali yükün artmasına neden olmuştur. Muhammed Paşa'nın bu türden davranışlarının devamı neticesinde Kudüs'te 1703 tarihinde literatüre *nakîbü'l-eşraf isyanı* olarak geçen isyan başlamıştır. Nakîbü'l-eşraf Muhammed el-Vefâi el-Hüseynî bu isyanın lideri olarak şehri iki sene boyunca idare etti. Bu dönemde kadı yerine de Muhammed el-Hâlidî geçmişti. Devletin isyanı bastırma girişimleri şehir halkının dayanışması sayesinde geri püskürtülmekteydi. Yeniçeriler ve sipahilerin de katıldığı bu isyan 1705 yılında isyancılar arasında meydana gelen hizipleşme sonucu ve devletin de askeri operasyonu ile sona ermiştir. Nakîbü'l-eşraf Muhammed el-Vefâi el-Hüseynî yakalanmış ve 1707 yılında İstanbul'da idam edilmiştir.¹⁰² İsyân döneminde Kudüs kadısının yerine isyancılar tarafından mahkemeye naib olarak seçilen Muhammed el-Hâlidî nedamet getirmiş ve takip eden dönemde kendisi ve soyundan gelenlere mahkeme kâtipliği görevini bırakmıştır.¹⁰³ Soyuları Halid bin Velid'e dayanan bu aile Nablus'un Deyr köyüne nispetle Deyrî olarak da anılmaktaydı. Kudüs'te müftülük ve nakîbü'l-eşraflık görevleri için Hüseyinî

100 Ze'evi, *Kudüs*, s. 65-66 ve 95-98.

101 Cohen, *Palestine in the 18th Century*, s. 170-172.

102 'Adel Manna', "Eighteenth-and Nineteenth-Century Rebellions in Palestine", *Journal of Palestine Studies*, 24/1 (Autumn, 1994), s. 53-56; 'Adel, Manna', *Târihu Filistin fi Evâhiri'l-Ahdi'l-Osmâni 1700-1918*, (Beyrut: Müessesetü'l-Dirâsâti'l-Filistiniyye, 1999), 37-40. 18. yüzyılın ikinci yarısında Kudeyye ailesi ismini Hüseyinî olarak değiştirerek bu ailenin yeniden teşekkülünü sağlamıştır. Adel Manna', "Scholars and Notables: Tracing the Effendiya's Hold on Power in 18th-Century Jerusalem", *Jerusalem Quarterly*, 32, (2007), s. 13.

103 Manna', *Livâü'l-Kuds fi Evâsiti'l-Ahdi'l-Osmâni*, s. 200-201.

ailesi ile bir yarışa girmeyen Hâlidîler zaman zaman mahkemede naiblik görevini de ifa etmişlerdir. El-Hâlidî'nin kendisiyle aynı ismi taşıyan torunu Muhammed el-Hâlidî'nin 1761 yılında babası Halil el-Hâlidî'den intikal eden Tenkiziyye Medresesi'nde müderrislik vazifesini ifa ettiği görülmektedir.¹⁰⁴ Mahkemenin kurulduğu Tenkiziyye Medresesi bu yönüyle mahkemede kâtiplik görevlerini de ellerinde bulundurmalarından dolayı Hâlidîler için hem ilmi hem de idari bir mekân olmaktadır. Böylece onlar medrese ve mahkemedeki görevleri itibariyle sürekli kadının etrafında bulunarak şehirdeki otoritelerine katkı yapmışlardır. Bu aileler şehrin önemli vakıflarının cihetlerini ellerinde bulundurarak devletin temsilcileri ile muhatap olma imkânını elde etmekteydi. 1703 isyanı sonrasında şehirdeki varlığını idame ettiren aileler yüzyılın ikinci yarısında servetlerini ve şehir idaresindeki rollerini artırmışlardır.¹⁰⁵ Hâlidî ve Hüseyîni ailelerinin özellikle 1760'tan sonra vakıf kurma deneyimlerinde artış görülmesi bu anlamda manidardır. 19. yüzyılda ise diğer ailelere nazaran daha fazla aile vakfı kurdukları görülmektedir.¹⁰⁶ Kudüs yerel siyasetindeki etkinliklerini artıran ulema aileleri için şehirde ehl-i örf ve ehl-i şer ile yapılacak ittifaklar kendi sosyal statülerinin devamı için bir muhafaza sağlamaktaydı.¹⁰⁷ Hüseyîni ailesi Kudüs'te Hanefî müftülüğü, şeyhül-haremlik ve nakîbü'l-eşraflık vazifelerini yürütmekteydi.¹⁰⁸ Ayrıca ilmi ve dini vakıfların tevliyet görevleri de ileri gelen ailelerin tekelindeydi. Türbe ve peygamber makamlarındaki vakıf cihetlerinin yarısı Hüseyîni ailesi üzerinde bulunmaktaydı.¹⁰⁹ Diğer taraftan Kudüs mütesellimlerinin seçiminde 1784 yılında olduğu gibi Kudüs uleması ile diğer ileri gelenlerin doğrudan bir müdahalesi söz konusuydu. 1784 yılında tecrübeli olmasına binaen herkesin üzerinde ittifak ettiği Abdullah Tokanzâde Bey bu göreve tayin edildi.¹¹⁰ Tokanzâdeler, kökleri Hama'ya dayanan Mevalî kabilesinin

104 Es-Sevâriye, *El-Hayâtü'l-İctimâiyye fî Medîneti'l-Kuds*, s. 209.

105 Manna', *Livâü'l-Kuds fî Evâsiti'l-Abdi'l-Osmânî*, s. 54.

106 Abdullah Çakmak, *19. Yüzyıl Başlarında Kudüs*, (İstanbul: İlem Yayınları, 2020), s. 92; Alaattin Dolu, "18. Yüzyılda Kudüs'te Kültürel Sermayenin Dönüşümü: Ulema Aileleri ve Vakıfları", *Kudüs: Tarih, Şehir, Toplum*, ed. Yunus Çolak, Latif Karagöz, (İstanbul: İlem-Nobel Yayıncılık, 2019), s. 68.

107 18. yüzyılda yerel ailelerin siyasi ve iktisadi nüfuzları için bkz. Dolu, "18. Yüzyılda Kudüs'te Kültürel Sermayenin Dönüşümü", s. 53-84.

108 Manna', *Livâü'l-Kuds fî Evâsiti'l-Abdi'l-Osmânî*, s. 191-192.

109 Esmâ Câdullah Abdu Hasavne, *Âilâtü'l-Kuds el-Müteneffize fî Nısfî'l-Evvel min Karnî's-Sâmin Aşar: Dirâse min Hilâli'l-Vesâiki-Şer'iyye* (Doktora Tezi) Ürdün: Câmîatü'l-Yermük, 2005, s. 46.

110 KŞS: 265/5, Gurre-i Receb 1198/21 Mayıs 1784.

bir kolu olup sonradan Nablus'a yerleşmişlerdir.¹¹¹ Bu aile Nimr ailesiyle birlikte 18. yüzyılda Kudüs, Nablus ve Yafa'da idari görevlerde bulunmuştur. Tokanzâdelerden Salih Paşa 1709'da Kudüs mütesellimi olduktan sonra Trabzon'da görev yapmıştır. 1723'te bölgeye geri dönerek Nablus, Leccûn ve Gazz'e de mütesellimlik yapmıştır.¹¹² 1742'de Kudüs mütesellimi iken Şam valisi Azmzâde Süleyman Paşa tarafından öldürülmüştür. Aynı aileden Mustafa Paşa Tokan Mısır ve Cidde valiliğinde bulunmuştur.¹¹³ Neticede idari, dini ve ilmi görevlerin seçiminde rol oynayan bu eşraf taifesi için şehre atanan kadının muhatabı kendisi gibi ilmi ve dini birikimi olan kimseler olmaktadır. Bu anlamda özellikle ilmi ve dini önemi haiz vakıfları bulunan Kudüs'teki vakıf cihetlerinin tayininde kadıların rolü, ileri gelenler ile kadı arasındaki ünsiyet için önemli sebeplerden birisiydi. Kudüs'te dini önemi haiz görevler (müftülük, nakîbü'l-eşraf) 18. yüzyılda genellikle Hüseyinî ailesinin tekelinde iken mahkemedeki idari görevleri Hâlidî ve Dekkak aileleri üstlenmişlerdir.

Süleyman Fehim Efendi ulemanın yerel siyasette etkin rol oynadığı Kudüs'te, Enderun'da yetişmiş ve padişahın en yakınlarına kadar sokulmuş birisi olarak kendisini seçkin olarak görüyor olabilirdi. Her ne kadar kutsal bir şehrin şer'î otoritesi olsa da şehir siyasetinde etkin olan ulema ailelerine karşı ketebesine nakşettiği "sâbık sır kâtibi" unvanıyla yerel siyasette etkin olanlara karşı "onurlu ve saygın birisi olduğunu gösteren"¹¹⁴ bir ben imajı yaratmak istemiş olabilirdi. Bu unvanını henüz Kudüs'e gelmeden önce Kudüs nakîbü'l-eşrafı Abdullah Efendi el-Hüseyinî'ye göndermiş olduğu mektubunda da vurgulamıştı.¹¹⁵ Beş yıl sonra kendisi gibi eski bir sır kâtibi olan Ebubekir Sıdkî Efendi Kudüs kadısı olduğunda şer'iyye sicilinde onun gibi bir ketebe kullanmamıştı.¹¹⁶ Her ne kadar Kudüs mahkemesine bir naib tayin etse de şehirdeki ilişki ağlarına müdahil olma ihtimali vardı. Öyle de olmuştu. Vefatından sonra Kudüs nakîbü'l-eşrafı ve Hüseyinî ailesinin mensupları tarafından I. Abdülhamid'e gönderilen mektup onun Hüseyinîlerle iyi geçinemediğini ortaya koymaktadır. Kudüs'e gelmeden önce vekil tayin ettiği Kudüs nakîbü'l-eşrafı Abdullah Efendi el-Hüseyinî ile sonradan arası açılmıştır. Süleyman Fehim Efendi'nin Hüseyinî ailesinden bazı kimseleri suçladığı hususlar I. Abdülhamid'in

111 Walid Al-Arid, "XIX. Yüzyılda Cebel-i Nablus" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992), s. 168-169.

112 Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900*, (Berkeley: University of California Press, 1995), s. 38-39.

113 Al-Arid, "XIX. Yüzyılda Cebel-i Nablus", s. 168-169.

114 Kırmızı, "Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları", s. 12-13.

115 KŞS: 264/173.

116 KŞS: 270/1 Gurretü Cemâziyelevvel 1203/28 Ocak 1789.

kulağına kadar gitmiştir. Ancak bunların ne olduğu bilinmemektedir. Bu mektup üzerlerine atılı olan suçlamaların yersiz ve mesnedsiz olduğuna dairdir. Hüseyinî ailesinin iddiasına göre Süleyman Fehim Efendi gerek nakibü'l-eşraf gerekse müftü üzerinde tahakküm kurma gayreti içindeydi. Onların nazarında Süleyman Fehim Efendi ismine nispeten anlayışlı ve idrak sahibi birisi değildi. İlâveten onun “şerîr” bir kimse olduğunu, kendilerine türlü eziyet ettiğini ve asılsız suçlamalarda bulunduğunu ifade etmekteydiler.¹¹⁷ Süleyman Fehim Efendi Hüseyinîlerin tabiriyle “mecânîn-i ahval” üzereydi. Hüseyinîlerin Süleyman Fehim Efendi'nin “ruhunu kötü bir hal ile teslim etmesinin onların kırık kalplerine karşılık Allah'ın intikamı” olduğuna dair inançları ise aralarındaki husumetin önemsiz ve değersiz konularda inatlaşmaktan öte bir mevzu olduğu izlenimi vermektedir. Bir ulema ailesi olan Hüseyinî ailesinin 18. yüzyılda Kudüs'teki sosyal ve siyasi pozisyonu dikkate alındığında padişahın eski sır kâtibi olarak görev yapmış biri ile aralarındaki husumetin birbirleri üzerinde tahakküm kurma üzerine olduğu anlaşılmaktadır.

Süleyman Fehim Efendi'nin Muhallefâtından İzlenimler

Askeri zümreden olanların arkasında bıraktığı malların kayıt altına alınmasının zaruri olduğunu ifade etmiştik. Bu minvalde azledilen veya vefat eden askeri zümreye mensup kimseler ile hak edecek sayıda mirasçısı bulunmayanların malları devlet hazinesine aktarılmak üzere tahrir edilirdi. Ölen kişinin haberi İstanbul'a ulaşır ulaşmaz malların bulunduğu yer mühürlenerek kadının nezaretinde tahrir edilmesi ve görevlendirilen mübaşir gelinceye kadar güvenlik altına alınması esastır. Bu tedbir, malların yağmalanması veya ailesi tarafından kaçırılması ihtimali nedeniyle öncelikle mahalli idarenin temsilcileri ve ayânın marifetiyle gerçekleştirilirdi. Vefat edenin varislerinin devlet tarafından malların zapt edilmesi sürecine şahit olmaları da bazı problemler doğurmaktaydı. Malların bir kısmının mahallinde satılarak kalanların İstanbul'a gönderildiği görülmektedir. Muhallefâtın tahriri sırasında dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi ise malların mahalli idare tarafından tesmiye edilenler ile merkeze gönderilenler arasında fark olup olmadığıdır. Mahallinde satılan bir eşyanın isminin farklı yazılması ve yeni olan bir malın eski olarak tahrir edilmesi başka sorunları beraberinde getirebilmekteydi. Devlet tarafından görevlendirilen bu mübaşirler 18. yüzyılda genellikle Dergâh-ı Âli Kapıcı-başlılarından seçilmekteydi. Mübaşir malları tahrir ettikten sonra nakliye masrafını arttıracak ucuz ancak yükte ağır malların mahallinde satılması işine öncelik verirdi. Pahada ağır, yükte hafif olanlar İstanbul'a sevk edilirdi. Burada muhallefât defteri ile furuht edilen yani satılan malların defterleri merkezde karşılaştırılmaktadır.

117 BOA, AE.SABH.I. 76-5346

Mübaşirin mallara nezareti muhalefâta dair süreç tamamlanıncaya kadar devam etmekteydi. Aileden birisi, ölen kişinin bazı malları sağlığında kendisine verdiği yönündeki iddiaları veya aralarındaki borç-alacak ilişkisine dair şahit göstermesi de imkân dâhilindeydi.¹¹⁸ Muhalefât defterinin oluşumuna dair bu süreç Süleyman Fehim Efendi'nin vefatından sona da yaşanmış ve Mübaşir Halil Ağa masraf olarak 915 kuruş talep etmiştir.¹¹⁹

Varissiz ölenleri ihbar edenlere devlet tarafından *müjdeğâne* adında para ödenmekteydi.¹²⁰ Ancak Süleyman Fehim Efendi'nin ölüm haberini İstanbul'a haber veren bir müjdeciyeye ihtiyaç yoktu. Devletin bir memuru olarak vefat ettiği haberi İstanbul'a tez ulaşmıştı. Zevcesinden başka varisi bulunmayan Süleyman Fehim Efendi'nin zevcesinin hak ettiği paydan kalanı beytül-mala intikal edecekti. Kudüs nakübü'l-eşraf kaymakamı olan Seyyid Abdullah el-Hüseynî İstanbul'a yazdığı mektupla müteveffa Süleyman Fehim Efendi'nin azatlı cariyesinde bulunan mücevherlerinin pahalı olduğunu ve kendisinin bunları gizlediğinden bahisle eşyaların güven altına alınması için güvenilir birinin gönderilmesini istirham etmişti.¹²¹ Bu mektuptan sonra terekeden kalan malların beytül-mala nakledilmesi için Dergâh-ı Âli Gedüklülerinden Halil Ağa mübaşir olarak görevlendirilmiştir. Süleyman Fehim Efendi'nin vefatından iki ay sonra (11 Kasım 1784) yola çıkan Halil Ağa'ya Kudüs'e ulaştığında eşraf ve ulema ile iletişime geçerek merhumun metrukâtının zapt edilip tahrir etmesi emredilmiştir.¹²² Böylece aralarında ulema ve eşraf taifesinden kimseler ile Mescid-i Aksa talebelerinin olduğu grup Kudüs kadısına giderek Süleyman Fehim Efendi'nin eşyalarını muhafaza altına almışlardır. Eşyaların isim ve değerleri de mübaşir Halil Ağa nezaretinde tahrir edilmiştir.¹²³ Bir deftere kaydedilen eşyalar Kudüs mahkemesi naibi Süleyman tarafından mühürlenerek bir odada saklanmıştır.¹²⁴

Hayattayken iki cariyesi bulunan Süleyman Fehim Efendi arkasında sadece Zeynep Kadın ile birtakım eşyalar bıraktı. Bu eşyalardan bazıları hem onun

118 Telci, "Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhalefat ve Müsâdere Süreci", s. 146-161.

119 BOA, D.BŞM.MHF. 75/15-02.

120 Arif Bilgin ve Fatih Bozkurt, "Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârisiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytül-mâl Mukataaları", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/2 (2010), s. 8.

121 BOA, AE.SABH.I. 76-5346.

122 BOA, D.BŞM.MHF. 75/15-05, 27 Zilhicce 1198.

123 BOA, D.BŞM.MHF. 75/15-05, 9 Şaban 1199.

124 BOA, D.BŞM.MHF. 51/40.

kalemiye hem de ilmiye geçmişine dair izler sunmaktadır. Bu bölümde Süleyman Fehim Efendi'nin kimliği ve kişiliğini ön plana çıkarabilecek ve onu tanımlayabilecek bazı eşyaları incelenecektir. Böylece onun dünyası ve gündelik hayatı anlamlandırılmaya çalışılacaktır.

Süleyman Fehim Efendi terekesindeki mangal ve şişlerden, sülüs kıtalardan keyfine ve sanata düşkün bir ilmiye mensubu olduğu izlenimi vermektedir. Belki de mangal ve şişlerden oluşan bu ehl-i keyf malzemeler sır kâtipliği yaptığı saray hayatından kalma bir alışkanlıktı. Ayrıca sır kâtipliğinden müderrisliğe oradan da kadılık makamına gelişi sırasında dahi elinden bırakmadığı hat malzemelerini de Kudüs'e götürmüştü. Kudüs'te bulunduğu süre içinde 13 adet ciltli sülüs kıta, 19 adet de küçük sülüs kıta¹²⁵ yazmıştı. Bu sülüs kıtalar hazine kethüdası tarafından tahrir edilen kitaplar içinde yer almaktadır.¹²⁶

Süleyman Fehim Efendi sır kâtibi iken merasimlerde giymeğe alışkın olduğu şal kuşak, divan kürkü ve çiçekli entari gibi giysiler ile sır kâtiplerinin günlük kıyafetlerinden olan kontoşu beraberinde Kudüs'e götürmüştü. Eşyaları arasında yer alan kontoş¹²⁷ özellikle Tatar beyleri tarafından kullanılan bir elbise olup geniş devrik kürklü yakası olan uzun kollu bir üstlüktür.¹²⁸ Kullanılmış bir adet *fistikî kontoşa* İstanbul'da 10 kuruş¹²⁹ değer biçilirken altı adet kullanılmış donları da Kudüs'te 10 kuruşa alıcı bulmuştu.¹³⁰ Sedefli iskemlesiyle mangal ve kebab şiş takımları ise 8 kuruşa satılmıştı.¹³¹ Koyun etinin fiyatının Kudüs ve İstanbul'da neredeyse aynı olduğu bu dönemde bir okka koyun etine ödediği 18-20 akçeyle satın aldığı etleri¹³² şişlere dizerek mangalda pişiriyor ve Kütahya işi tabaklarında¹³³ servis ediyor olmalıydı.

125 Arapçada üçte bir anlamına gelen, hat sanatında aklâm-ı sitteden (altı çeşit yazı) birisi olan sülüs ağzı 3 mm genişliğindeki kamış kalemlle yazılan bir yazı türüdür. Hat sanatında bu yazıların yazıldığı dikdörtgen biçiminde kâğıtlara da kıta denmektedir. Ali Alpaslan, *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yay., 2016), s. 21-23.

126 BOA, D.BŞM.MHF. 75/15-03.

127 BOA, BŞM.MHF. 75/18-01.

128 İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı-Milliyet, 2011), s. 693.

129 BŞM.MHF. 75/18-01.

130 D.BŞM.MHF. 75/15-03.

131 BŞM.MHF. 75/18-01.

132 Dolu, *Osmanlı Kudüs'ü*, s. 116.

133 BŞM.MHF. 75/18-01.

Sır Kâtibi¹³⁴ ve Yamağı¹³⁵

Sır Kâtibi¹³⁶

134 Elbise-i Atıka-i Osmâniyye, İÜ Ktp., TY, nr. 9362. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TY/nekty09362.pdf>

135 Nurdan Küçükasköylü, “Osmanlı Kıyafet Albümleri, (1770-1810)” (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2010), s. 220. Sayın Küçükasköylü’ye çalışmasında yer alan imajları kullanmama izin verdiği için teşekkür ederim.

136 1786 yılında Prusya maslahatgüzarı olarak görev yapan Diez ile Osmanlı ordularına askeri danışmanlık yapan Monnier tarafından sipariş verilen albümlerde tasvir edilmiştir. Küçükasköylü, “Osmanlı Kıyafet Albümleri”, s. 220; *Diez Albümü*’nün tasvir ettiği kişi (soldaki) sır kâtibi yamağı olmalıdır. Sır kâtiplerinin giydikleri kontoş fıstıkî renktedir.

Bürokrasinin önemli memurlarından olan kâtipler için zaman kavramı hem kendileri hem de devletin işlerinin zamanında yürümesi açısından son derece önemliydi. Günde dokuz on saat çalışan kâtiplerin mesai saatlerine riayet etmesine dair çıkarılan emirler işlerin yürütülmesinde zamanlamaya ne kadar dikkat edildiğinin bir kanıtıdır.¹³⁷ Devlet bürokrasisinde padişahın en yakınlarından birisi olarak görev yapan Süleyman Fehim Efendi için de zaman mefhumu önem arz etmekteydi. Terekesinde yer alan üç saatten birisi gümüş bandul (sarkaç) olup diğer ikisi küçük saatlerdir. Gümüş saati 50 kuruşa alıcı bulurken, küçük altın saat 60 kuruş etmişti. Çalar saati ise 30 kuruşa satılmıştır.¹³⁸ Osmanlı Devleti'nde kişisel saat kullanımının gündelik ihtiyaçlara binaen şekillendiği seyyahların anlatıları ve tereke kayıtlarıyla sabittir. 16. yüzyılda Avrupalı yönetici ve temsilcilerin hediyeleri arasında görülen saatler 17. yüzyılda yaygınlaşmış, bazı saat üreticileri de İstanbul'a yerleşerek saat imal etmeye başlamıştır. Gradeva'nın balkanlarda 16. yüzyıl sonlarında yaygınlaşmaya başlayan saat kulelerine atfen Sofya'da bir saat mahallesi olduğuna dair tespitleri balkan toplumu açısından modernleşmeyle ilişkilendirilmektedir. Terekesinde bulunan saatlerin kökenine veya nereden temin edildiğine dair bilgi bulunmamakla birlikte saatler 17. yüzyılda yüksek rütbeli kimseler açısından bir prestij olarak bulundurulmaktaydı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın terekesinde bulunan dokuz saat arasında ev içi kullanılan aynalı saatler¹³⁹ de dikkat çekmektedir. 18. yüzyılda Osmanlı toplumunda yaygınlaşmaya başlayan saatler asker, ulema ve zanaatkârların terekelerinde sıklıkla görünürken makul fiyatlı saatler sıradan kimselerin terekelelerinde de yer almaya başlar.¹⁴⁰ Artan tarafından incelenen kassam defterlerine göre 1748 ve 1750 tarihlerinde Eyüp'te saat sahipleri hacı, ağa ve çelebi unvanından olanlar ile imam, hamamcı, odabaşı ve yorgancıdan oluşmaktaydı.¹⁴¹

137 Afyoncu-Ahışhalı, "Kâtip", s. 54.

138 BŞM.MHF. 75/15-02.

139 Hedda Reindl-Kiel, "The Must-Haves of a Grand Vizier: Merzifonlu Kara Mustafa Pasha's Luxury Assets", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 106 (2016), s. 200.

140 Rossitsa Gradeva, "On 'Frenk' Objects in Everyday Life in Ottoman Balkans: the Case of Sofia, Mid-17th - Mid-18th Centuries, *Relazioni Economiche tra Europa e mondo islamico, secc. XIII-XVIII / Europe's Economic relations with the Islamic World, 13th-18th Centuries*, (Prato: Fondazione Istituto Internazionale di Storia Economica, "F. Datini", 2007), s. 786-790; Gradeva, "Towards a Portrait of 'the Rich' in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s", s. 191.

141 Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998), s. 57.

Terekesindeki eşyalardan dikkat çekenlerden birisi de taş ve kehribar imameriyle *duhân çubukları* ve *duhân tablaları*dır. Anlaşılan o ki Süleyman Fehim Efendi konağında süslü kıtalarını icra ederken bir yandan kehribar başlıklı yasemin çubuğun tütününün dumanını içine çekiyordu. Bu keyif malzemelerinin hepsi mezatta 32,5 kuruşa alıcı bulmuştu.¹⁴² En uzununun 1,5 metre olduğu *duhân çubukları* ise genellikle gül ağacından mamuldür. Osmanlı Devleti'nde tütün kullanımının dinen caiz olmadığına yönelik görüşler bu tüketim malzemesinin ahlaki bir tehdit olduğu yönündedir. Yenidünyanın keşfinden sonra Avrupa yoluyla 17. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına gelen tütün, Şam eyaletinde Lazkiye bölgesindeki sahil kesiminde yetiştirilmeye başlanmıştır.¹⁴³ Osmanlı coğrafyasında 16. yüzyılda Sofya tütün içmek kullanılan lülelerin imal edildiği önemli merkezlerden birisiyken¹⁴⁴ arkeolojik araştırmalar neticesinde Bilâd-ı Şam coğrafyasında da Kudüs ve çevresinde 17. ve 18. yüzyıllara tarihlenen yerli lüleler bulunmuştur.¹⁴⁵ 18. yüzyılda Şamlı âlim Nablusî tütünün bölgedeki en büyük felaketlerden birisi olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında tütün kullanımını teşvik etmese de tütüne karşı olan "taassubu" da eleştirmektedir. Şam eyaleti dâhilinde tütün malzemelerinin ucuz ve ulaşılabilir olması bu tüketim ürününün lüks olmadığını ortaya koymaktadır. Bu dönemde evlerde, hamamlarda, nehir kenarlarında tütün kullanan erkek ve kadınların varlığı dikkat çeker. Safra rahatsızlıklarına iyi geldiği düşünülen tütünün tütüsü de hoş bir koku olarak algılanmaktaydı. *Kasaba* olarak adlandırılan standart lüle bir iki kuruş civarındaydı. Beş yaşındaki çocukların elinde dahi tütünün bulunduğu Şam'da vaiz, tabip, müftü, kadı ve müezzin gibi toplum nazarında itibarlı kişiler de tütün kullanmaktaydı. Nablusî, Kudüs ziyaretinde tütün kullanımıyla ilgili hararetle tartışmalar yapmıştı. Yüzyılın başlarında Şam valileri Hasan Paşa ve Nasuh Paşa tütün kullananlar üzerinde baskı kurdu. 1749'da Azmzâde Esad Paşa tütünün her yerde kullanımı yasakladı, kullananlara da idam cezası uygulanacaktı. Ancak üstesinden gelemeyerek yasakları kaldırdı.¹⁴⁶ Süleyman Fehim Efendi'den sonraki Kudüs kadısı Rıfatîzâde Mustafa Efendi'nin eşyaları arasında on adet yasemin çubuğu bulunurken *duhân* tablası yer almamaktadır. Muhtemelen o, bu

142 BOA, BŞM.MHF. 75/18-01; BŞM.MHF. 75/15-02.

143 James Grehan, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, (Seattle-London: University of Washington Press, 2007), s. 146.

144 Rebecca C. W. Robinson, "Pipes of Corinth and of the Athenian Agora", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 54/2 (1985), s. 151.

145 Anna de Vincenz, "Ottoman Clay Tobacco Pipes from Ramla", *Atiqot*, 67 (2011), s. 44.

146 Grehan, *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, s. 148-152.

çubukları tütsü olarak kullanılmaktaydı.¹⁴⁷ Süleyman Fehim Efendi'nin lülenin ve saat kullanımının önemli merkezlerinden olan Sofya ile ilişkisi oradaki ağnam mukataasını tasarruf etmesiyledir. Ancak yukarıda ifade edildiği üzere 18. yüzyılda söz konusu eşyaların Osmanlı toplumunda hem hediyeleşme aracı hem de tüketim malzemesi olarak kullanımı Sofya ilişkisine dair özel bir yoruma muhtaç bırakmamaktadır.

Süleyman Fehim Efendi'nin terekesinde yer alan panzehir devlet ricali ve hanedan mensuplarının terekelerinde karşımıza çıkan eşyalar arasında yer alır ve özellikle İran menşeli olanlar dikkat çeker.¹⁴⁸ Bu panzehirler genellikle taş şeklinde muhafaza edilmekteydi. Kirpi, maymun ve yaban domuzu taşlarından imal edilen ve İran menşeli bu türden panzehirler her çeşit hastalığa karşı şifa olarak da kullanılmaktaydı.¹⁴⁹ Ünlü bir vezirin damadı ve saray hayatından kalma bir alışkanlık bu panzehirleri bulundurma nedenleri arasında gösterilebilir ancak panzehrin kökenine ve nereden geldiğine dair bir bilgi yer almamaktadır. Süleyman Fehim Efendi panzehri Kudüs'e geldikten sonra temin ettiyse bunun birkaç sebebi olabilir. Kudüs eşrafından Hüseyin ailesiyle olan irtibatı iyi başlamış ancak daha sonra Harrem şeyhi, müftülük ve nakibül'eşraflık görevlerini elinde bulunduran bu aile ile araları açılmıştı. Diğer taraftan daha önce de belirttiğimiz gibi belki de hastayken Kudüs'e gelmişti ve her türlü derde deva olabilecek panzehirlerden temin etmişti. Hasımları tarafından *meccânîn* olarak tanımlanan Süleyman Fehim Efendi onlara göre kötü bir hal içinde ölmüştü.

Panzehrin aksine terekesinde farklı kökenlere sahip mâmul eşya bulunmaktadır. Terekedeki en değerli eşyalar erkân kürkleri, samur, sincap, kakum, vaşak ve tilkiden mâmuldü. Kaplumbağa kabuğundan mâmul bir kaşık (*bağa hoş âb haşuğu*) ile bir not kutusu da hayvandan mamul eşyaları arasındadır. Kürkler Kudüs'teki mezatta alıcı bulmamış, hazine tarafından İstanbul'da satılmıştır. Bunlardan samur olanı 300 kuruş değerindeydi.¹⁵⁰ Terekesinde İstanbul, Leh, Ban Yaluka (Bosna), Sakız, Mardin, Kıbrıs, Cezayir, Mağrib, Şam ve Halil işi olarak adlandırılan tekstil ürünleri bulunmaktaydı. Viyana (Beç) kökenli fincan ve tabakları ile Kütahya işi tabaklar mutfak eşyaları arasında yer almakta-

147 KŞS: 266/155-157, Nısf Rebiüssâni 1200/15 Şubat 1786.

148 Fatma Ünvey Açıkgöz, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012), s. 50-51.

149 Reindl-Kiel, "The Must-Haves of a Grand Vizier", s. 214-215.

150 BOA, BŞM.MHF. 75/15-02; BŞM.MHF. 75/18-01.

dır. Bazı eşyaların isimlerinde Kudüs'te terekeyi tahrir edenin anadilinin Arapça olmasından kaynaklanan farklılık olduğu görülmektedir. *Narçiçeği şal* ve *Halil çiçeklisi* gibi eşyaların yazımında çiçek kelimesi *şın* hafıyle *şişekli*, aslında *köz* olması gereken kumaş cinsi de *كوز* şeklinde tahrir edilmiştir. *Humus peşkiri* ise hazineye intikalden sonra tekrar edilen sayımda *kahve örtüsü* olarak yer almıştır. *Kıbrıs mak'adı* gibi bazı eşyaların kökenlerine dair tanımlamalar İstanbul'daki tahrirde yer almamaktadır. Arapça oturulacak yer anlamına gelen mak'ad minder üzerine serilen örtüye karşılık olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra alçak sedir anlamına da gelmektedir.¹⁵¹ 18. yüzyıldan önce şehirli ailelerde nadir görülen bir eşya olan minder lüks bir tekstil ürünüydü. Buna binaen minder, yastık gibi eşyalar kişilerin toplum içindeki statüsüne dair bir fikir vermektedir. 18. yüzyılda minderler yönetici sınıfın özellikle de kâtiplerin statüsüne işaret etmekteydi. Yüksek minderler kâtiplere, alçak olanlar ise onların karşısında oturan ve bir kalem dairesinde eğitim gören çıraklar içindi.¹⁵² Saat gibi itibar göstergesi olan minder ve yastık, yönetici sınıf içinde hediyeleşme aracı olarak görülmekteydi. Bunların kalitesi ve sayısı kişinin statüsüne işaret ediyordu.¹⁵³ Süleyman Fehim Efendi'nin 22 adet minder örtüsü ile 23 adet yastığı bulunmaktaydı. Yastıklardan 13 tanesi pencere, 3 tanesi köşe, 7 tanesi ise yüz yastığı idi. Yüz yastıklarından ikisi Sakız atlası olarak tarif edilmektedir.¹⁵⁴ Sonraki kadı Rıfatızâde Mustafa Efendi'nin terekesinde ise minder veya mak'ad bulunmamaktadır.¹⁵⁵ Süleyman Fehim Efendi'nin terekesinde bazı kaftan ve entarilerin ise yeni tahrirde yer almadığı görülmektedir. Yine taşı kırık *mühr-i Süleyman* olarak zikredilen bir yüzük İstanbul'a sevkinden sonra sadece taşı kırık yüzük olarak kaydedilmiştir. Çalışmanın ekinde yer alan Süleyman Fehim Efendi'nin eşyalarının listesi Kudüs şer'iyye sicilindeki tereke kaydı, Halil Ağa'ya teslim edilen belge ve hazineye gönderilen listenin karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur.

Süleyman Fehim Efendi'nin terekesi içinde *köhne* olarak tanımlanmış 37 adet eşyaya karşın 4 adet *cedîd* eşya bulunmaktadır. Köhne tabir edilen eşyaların çoğunluğu orta keçeleri, yastık, çakşır, minder örtüleri, yorgan ve kürk başta olmak üzere tekstil ürünleridir. Bunun yanı sıra sıklıkla kullandığı malzemeleri

151 Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı*, s. 762.

152 Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye*, s. 93-94

153 Hedda Reindl-Kiel, "Osmanlı Yöneticileri, Lüks Tüketimi ve Hediyeleşme", *İSAM Konuşmaları*, haz. Seyfi Kenan, (İstanbul, İSAM yay., 2013), s. 142.

154 BOA, BŞM.MHF. 75/18-01.

155 KŞS: 266/155-157, Nısf Rebiüssânî 1200/15 Şubat 1786.

arasında olan kalemtraş ve divitler de köhne sıfatını haizdir. Eşyalarına dair bir diğer tabir ise *müstâmel* yani kullanılmış olmak. Süleyman Fehim Efendi'nin *köhne* ve *müstâmel* olarak tanımlanan eşyalarının sayısı ise 53'tür. Geri kalanları ise herhangi bir sığfa haiz değildir. Bu durumda Süleyman Fehim Efendi'nin terekesinin %40'ı eski veya kullanılmış eşyadan oluşmaktaydı. Terekede kullanılmış tabiriyle yeni arasındaki farkın ne olduğu açık değildir. Ancak genel olarak eski eşyalarının tekstil eşyaları olması onun iç mekâna pek öne vermediğine dair bir yorumda bulunmamıza imkân tanımaktadır. Buna mukabil yeni tabir edilen eşya sayısının da düşük olması genel olarak tüketim davranışı açısından onun tasarruf sahibi birisi olduğu izlenimi vermektedir. Gerçekten Süleyman Fehim Efendi'nin aşığıda görüleceği üzere terekesinin neredeyse yarısı da nakit ve mücevherden oluşmaktadır. Bununla beraber 18. yüzyılda değerli eşya olarak tanımlanan¹⁵⁶ billur kâse, ayna, kaşık, kebab şişleri ve çorba tası Süleyman Fehim Efendi'nin eşyaları arasında yer almaktadır.

Terekesinde Bulunan Kitaplar

Süleyman Fehim Efendi'nin terekesinde 37 kitap bulunmaktadır. Hat sanatındaki hünerleriyle tanınan çağdaşı defterdar Âtuf Efendi'nin *divanı*,¹⁵⁷ Gazzâlî'nin *Minhâcül-Âbidin*,¹⁵⁸ Vâhidî'nin *Tefsîr-i Vecîz* ve *Tefsîr-i Vasîf*¹⁵⁹ isimli eserleri ile *Fetâvâ Tatarhâniyye*¹⁶⁰ ve bu eserin kaynaklarından olan *Fetâvâ Kâdihân*¹⁶¹ ile *Fetâvâ*

156 Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı", s. 57-58.

157 Osmanlı maliyesinin önemli isimlerinden olan Âtuf Efendi başdefterdarlık yapmıştır. 1742 yılında vefat etmiş olan Âtuf Efendi didaktik şiirler yazmıştır. Abdülkadir Balgalmış, "Âtuf Efendi (ö.1155-1742)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1991, IV, s. 59-60.

158 Bu eserin Gazzâlî'nin son eseri olduğu düşünölmektedir. H. Bekir Karlığa, "Gazzâlî" (Eserleri), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1996, XIII, s. 524.

159 El-Vecîz ve el-Vasîf tefsirde asrım imamı olarak kabul edilen Vâhidî'ye aittir. Abdurrahman Çetin, "Vâhidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, XLII, 438-439.

160 Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî'nin Hanefi fıkhı olan bu eseri Osmanlı dönemi klasik fetva mecmualarından farklı olarak fıkh kitaplarındaki meseleleri bir araya getirmiştir. 14. yüzyılda Delhi Türk sultanlarından III. Fîrûz Şah Tuęluk döneminde ilim adamlarını himaye eden Tatar Han'a takdim edilmiştir. Ferhat Koca, "El-Fetâvât-Tatarhâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1995, XII, 446-447; Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *TALİD*, 3/5 (2005), s. 373 ve 375.

161 Kâdihân olarak tanınan Ebül-Mehâsin Fahreddin Hasen tarafından kaleme alınan eser Hanefi mezhebinin en önemli eserleri arasında yer almaktadır. Ahmet Özel, "Kâdihân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIV, 122.

Zahîriyye¹⁶² bunlar arasındadır. Geniş Osmanlı coğrafyasında yaygın olarak kullanılan *Mülteka'l-Ebhur* da terekesindeki fetva kitapları arasında yer almaktadır. Mütûn-i erbaa olarak isimlendirilen *el-Muhtar*, *Kenzü'd-Dekâik*, *Vikâyetü'r-Rivâye fî Mesâilî'l-Hidâye* ve *Mecm'au'l-Bahreyn* isimli eserler Hanefî fikhının temel metinleri olarak görülmekteydi. Ancak bu eserler arasındaki bazı farklılıklar hüküm vermeyi zorlaştırmaktaydı. *Mülteka'l-Ebhur* bu farklılıkları tespit ederek sınırlarını belirleyen bir fıkıh metnidir.¹⁶³ Terekesinde satılan kitapları arasında *Fetavâ Behçe bilâ nükûl* olarak tesmiye edilen bir fetva kitabı ise Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'ye aittir. Bu eser 18. yüzyılın en çok kullanılan fetva mecmuaları arasındadır.¹⁶⁴ Ayrıca *Hadikâtü'l-Vüzerâ*¹⁶⁵ ve *Fütûhu'l-Haremeyn*¹⁶⁶ dikkat çeken kitapları arasında yer almaktadır. El-Hâc unvanı bulunmayan Süleyman Fehim Efendi Kudüs'e kadar gelmişken Mekke ve Medine'nin tasviriyle hac ve umre ziyaretlerinde yerine getirilmesi gerekenleri (menâsik) anlatan *Fütûhu'l-Haremeyn*'de tasvir edilen ve zikredilen yerleri ziyaret etmek istemişse de ömü buna vefa etmemişti. Fetva ve tefsir kitapları Kudüs'te alıcı bulmuş, diğerleri hazineye intikal etmiştir. En pahalısının dört ciltlik *Fetâvâ Tatarhâniyye* (65 kuruş) olduğu satılan kitaplarının toplam değeri 110 kuruştur.¹⁶⁷ İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan *Fetâvâ Tatarhâniyye* nüshası da dört cilt olup 2134 varaktan müteşekkildir.¹⁶⁸ 16. yüzyıla tarihlenen *Mülteka'nın* değil de daha eski olan *Fetâvâ Tatarhâniyye'nin* mezatta satılması birincisinin daha yaygın kullanımı ve mevcudiyeti ile ilgili olmalıdır. Buna karşın *Fetâvâ Behçe*, *Fetâvâ Kâdîhân* ile *Fetâvâ Zahîriyye'nin* toplam

162 Zahîrüddîn Buhârî'nin Hanefî fikhî kitabıdır. Zamanla ortaya çıkan fikhî meseleleri bir araya getirmektedir. M. Esat Kılıçer, "Buhârî, Zahîrüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, VI, 376-377.

163 Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXI, 549-552.

164 Ahmet Özel, "Behçetü'l-Fetâvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, V, 346.

165 Osmanzâde Ahmed Tâib tarafından kaleme alınan *Hadikâtü'l-Vüzerâ* 1707 yılında vefat eden Râmi Mehmed Paşa'ya kadar aralarında eksiklikler olsa da görev yapmış doksan üç sadrazamın terceme-i hallerini ihtiva eden biyografik bir eserdir. Abdülkadir Özcan, "Hadikâtü'l-Vüzerâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1997, XV, 22-23.

166 Muhyî-yi Lâri 1506 yılında yazdığı manzum eserini Gucerât Sultanı II. Muzaffer Şah'a sunmuştur. Adnan Karaismailoğlu, "Muhyî-yi Lâri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXI, 81.

167 BOA, BŞM.MHF. 75/18-01; BŞM.MHF. 75/15-02.

168 Koca, "El-Fetavât-Tatarhâniyye", s. 446-447.

değeri 29 kuruştur. Süleyman Fehim Efendi'nin kuşkusuz çoğunluğu Arapça olan bu kitapları okuma problemi yoktu. Arapça'nın kullanımının tefsir ve Kur'ân uleması tarafından tartışıldığı¹⁶⁹ bir dünyada ondan Arapça pratik konuşma bilgisini tamamıyla öğrenmesi de beklenemezdi. Buna istinaden aldığı Arapça tedrisatı Kudüs mahkemesindeki davalı ve davacıların sözlerini tercüme edecek kadar yeterli değildi. Yeterli olsa da yerel lehçeyi anlamaya yetmeyebilirdi.¹⁷⁰ Her ne kadar lehçeyi anlamada pek yardımcı olmayacaksa da yanından Arapça'nın temel gramer kitapları olan *Sarf* ve *Nahiv* kitaplarını eksik etmemişti.¹⁷¹ Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Kudüs mahkemesinde kadıya yardımcı olan bir tercüman bulunmaktaydı.

Süleyman Fehim Efendi'den sonra Kudüs kadısı olan Rıfatîzâde Mustafa Efendi'nin terekesinde ise 39 adet kitap bulunmaktaydı. Daha fazla kitaba sahip Rıfatîzâde Mustafa Efendi'nin kitaplarının değeri 100 kuruştur. Çağdaşları olan *Behçetül-Fetâvâ*'nın yanı sıra *Mülteka* ve *Minhâcül-Âbidîn* her ikisinin terekesinde bulunan kitaplardandır. Divan şairi olan¹⁷² Rıfatîzâde Mustafa Efendi'nin terekesinde bulunan Bâkî kasideleri ile lügat dikkat çekmektedir.¹⁷³ Süleyman Fehim Efendi'nin terekesindeki kontoş ve sülüs kıtalar hattatlığına ve eski mesleğine dair bilgi verirken Rıfatîzâde Mustafa Efendi'nin terekesinde yer alan kaside ve manzum eserler de onun şiire olan ilgisine dair önemli detaylar vermektedir. Süleyman Fehim Efendi'nin terekesini Rıfatîzâde Mustafa Efendi'ninkinden ayıran önemli özelliklerden birisi kitapları arasında zikredilen *Kitâb-ı Bidâatül-Hükkâm* ve *Kanunnâme* ile *Vakfiye-i Sultan* olarak isimlendirilen bir vakfiyenin bulunmasıdır. Müellifi Hâcibzâde Muhammed b. Mustafa olan *Kitâb-ı Bidâatül-Hükkâm* bir sakk mecmuası olup kadıların mahkemelerde aynı türden hükümlerin nasıl yazılması gerektiğine dair uygulama birliği sağlama amacı taşımaktadır. Bu yönüyle sakk mecmuaları kadıların hüküm verdikleri konunun yazıya geçirilmesi hususunda hangi usulün uygulanacağına dair rehber niteliğindedir. Farklı meseleler ihtiva eden bu mecmualardaki konular şer'iyeye sicillerinde yer alan yaşanmış örneklerden seçilmişlerdir. Bu eserin müellifli olan Hâcibzâde (ö. 1689) Üsküdar kadılığı yapmış ve bu konuda tecrübeli bir isimdir. Eserinde her türlü konuya

169 Terekesinde mevcut tefsir kitapların müellifi olan Vâhidî, İbn Teymiyye'ye göre hocası Sa'lebî'den daha iyi Arapça bilmekteydi. Çetin, "Vâhidî", s. 438.

170 Bu hususta bkz. Dolu, "Kudüs'te Mahkeme Tercümanlığı, s. 75-91.

171 BOA, BŞM.MHF. 75/15-03.

172 Esad Mehmed Efendi, *Bâğçe-i Safâ-Endûz*, haz. Rıza Oğraş, (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018), s. 128.

173 KŞS: 266/155-157, Nısf Rebiüssâni 1200/15 Şubat 1786.

dair örnekleri sunmaktadır.¹⁷⁴ Kanunnamenin Süleyman Fehim Efendi'nin terekesinde bulunması kadı olması hasebiyle anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim Osmanlılar devlet teşkilatının tesisi ve teşrifat, eyalet ve sancaklarda idari ve mali düzenin sağlanması hususunda kanunnameler çıkarmış ve bunlar ihtiyaca binaen tedricen tadil edilmiştir. Bu kanunnameler kadılar ve valilere anlaşmazlıkların giderilmesi hususunda rehber olmasının yanında subaşı gibi örfi idarecilerin tahsil ettikleri para cezaları ile kadıların aldıkları vergilerin oranlarını da belirlemektedir. *Behçetü'l-Fetâvâ* ve *Mülteka* gibi fetva mecmuaları İslam hukuku alanında kadılara yardımcı olurken, örfi hukuk kuralları hususunda kanunnamelerden istifade edilmiştir. Diğer taraftan devletin bütün bölgelerinde uygulanmak üzere düzenlenen genel kanunnameler bulunmaktaydı. İnalçık, bu kanunnamelerin pek çoğunun mahkeme görevlileri veya kadılar vasıtasıyla günümüze ulaştığını ifade etmektedir.¹⁷⁵ Süleyman Fehim Efendi'nin terekesinde yer alan kanunnamenin de bunlardan birisi olması ihtimal dâhilindedir. İstanbul'da 17. ve 18. yüzyıl terekelerinde kanunname nadir kimselerde bulunmaktaydı.¹⁷⁶ Tereke kayıtlarına göre 17. yüzyılda Üsküdar'da bir, 18. yüzyılda Galata'da sadece üç adet kanunname vardır.¹⁷⁷ Kanunnamelerin reaya tarafından talep görmediği veya onların ihtiyacı olmadığı ve yönetici sınıf ile müderris gibi ilmiye teşkilatına mensup kimselerin terekelerinde görüldüğü yönünde genel bir yorum yapmak eldeki veriler ışığında pek mümkün görünmüyor. Bununla beraber kadıların, valiler ve sancakbeyleri ile muhtemel kadı adayı konumunda bulunan müderrislerin terekelerinde bulunması imkân dâhilindedir.

174 Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", *TALİD*, 3/5 (2005), s. 380-382 ve 389-403.

175 Halil İnalçık, "Kanunnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIV, s. 333-337; M. Âkif Aydın, "Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku'nun İşleyişindeki Roller", *Osmanlı Araştırmaları*, 24 (2004), s. 40-46.

176 *İstanbul Kadı Sicilleri: Eyüp Mahkemesi 175 Numaralı Sicil (H. 1157-1159 / M. 1745-1746)*, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, çeviri yazı/mukabele Rasim Erol, Mustafa Yılmaz, kontrol M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Feridun M. Emecen, İdris Bostan, Mehmet İpşirli (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), s. 233; *İstanbul Kadı Sicilleri: Galata Mahkemesi 32 Numaralı Sicil (H. 1015-1016 / M. 1606-1607)*, Mehmet Akman, Osmanlıca metin Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012), s. 103.

177 Esra Muhacir, "17. Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Kültürü" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), s. 65; Nisa Öktem, "XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine Göre Osmanlı'da Kitap" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017), s. 75.

Son olarak kitapları arasında zikredilen bir vakfiyeyi Süleyman Fehim Efendi'nin kadılığı dolayısıyla Kudüs ile ilişkilendirmek mümkündür. 16. yüzyıl başında Osmanlılar tarafından zapt edilen Kudüs, özellikle Kanuni Sultan Süleyman zamanında sosyal ve ekonomik anlamda gelişme göstermiştir. Su yollarının tamiri ve sebillerin inşası, surların tahkim edilmesi ve mevcut vakıfların görevlilerine yapılan tahsisatlar bu dönemde gerçekleşmiştir.¹⁷⁸ Akabinde pek çok Osmanlı hükümdarının çeşitli yollardan Kudüs'te vakıflara tahsisatlar ayırdığı veya yeni vakıflar kurarak şehir gelişimine katkı sunduğu vakidir. İsminden anlaşılacağı üzere bir Osmanlı hükümdarına ait olması muhtemel vakfiyenin Kudüs'te vakıf akarları ve personellerini ihtiva etmesinden dolayı Kudüs kadısında bulunması doğal görünmektedir. İlaveten vakfiye bir sultana nispet edilmiş olsa da Kanuni Sultan Süleyman'ın desteğiyle kurulan Hürrem Sultan İmaretî'nin olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu vakıf Kudüs'te şehrin sınırlarını aşan, diğer Filistin sancaklarında da akarları bulunan büyük bir Osmanlı vakfı idi.¹⁷⁹ Böylece Süleyman Fehim Efendi kadılık yaptığı Kudüs'te kütüphanesinde bulundurduğu örfî ve şer'î hukukun kaynaklarından istifade etmiştir. İlaveten bir vakıf şehir olan Kudüs'te muhtemel sorunlara karşı bir vakfiyeyi de temin etmeyi ihmal etmemiştir.

Mirasın Taksimi ve Zeynep Hatun ile Süleyman Fehim Efendi'nin Cariyelerinin Mücadelesi

Süleyman Fehim Efendi'nin vefat haberi saraya ulaşır ulaşmaz muhallefâtının getirilmesi ve varsa İstanbul'daki eşyalarının tespiti ve temini için seferber olundu. Kudüs'ten gemiyle gönderilen eşyaları beklenirken defterdar, başbakıku ve hazine yazıcısı İstanbul'daki eşyalarının peşine düşmüştü.¹⁸⁰ Süleyman Fehim Efendi Ayasofya vakfından olan tasarruf ettiği dükkânlarının kirası için İvaz Paşazâde Ali Bey Vakfı'nın şeyhi olan Mustafa'ya vekâlet vermişti. Yedi adet dükkânının aylık kirası 288 kuruştur. Balık pazarında yer alan bu dükkânlar balıkçı, peynirci, çamaşırcı, kasnakçı ve bakkal olarak hizmet vermekteydi. Kudüs'e gitmeden evvel kendi el yazısıyla ilgili dükkânların kirasını tahsil etmesi için Şeyh Mustafa Efendi'yi görevlendirmişti.¹⁸¹ Bunların haricinde Yenikapı Mevlevihane'si yakınlarında yer

178 Amnon Cohen, *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), s. 3-5.

179 Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaretî*, çev. Dilek Şendil, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 2004), s. 9, 35 ve 45.

180 BOA, AE.SABH.I. 14-1275; AE.SABH.I. 76-5346.

181 BOA, AE.SABH.I. 76-5344, 21 Rebiülâhîr 1198/14 Mart 1784.

alan bostanlıkta ve Sandal Bedesteni'nde bazı eşyaları bulunmaktaydı. Kudüs'e gitmeden önce Sandal Bedesteni'ndeki iki sandık içindeki eşyaları dahi tahrir ederek bir deftere kaydetmişti.¹⁸²

İslam hukukuna göre terekeden sırasıyla techîz, tekfin ve tedfin masrafları, hukuki ve dini borçları çıkarıldıktan sonra ölen kişinin varsa vasiyeti yerine getirilmektedir. Geri kalanlar da varisler arasında satılarak veya aynı şekilde pay edilir.¹⁸³ Süleyman Fehim Efendi'nin tek varisi olan Zeynep Hatun İslam hukukuna göre terekeden dörtte bir hakkını aldıktan sonra geri kalanlar hazinenin olacaktır. Tereke kaydında da bu hak böylece tescil edilmiştir.¹⁸⁴ Süleyman Fehim Efendi'nin cenaze masrafları ile dini borçları 851 kuruş tutmuştu. Kendisinden sonra naib olacak kişi ile çukadar, cariye ve mahkeme görevlilerine toplam 1.100 kuruşu mirasından vasiyet etmişti.¹⁸⁵ Vefatından sonra esnafa olan 921 kuruşluk borcu Zeynep Hatun ile Daye Fatıma ödemiştir. Ayrıca geçimlerini sağlamak için Zeynep Hatun bir miktar kullanmıştı. Kâtip, dellâl vesaire masraflardan sonra terekeden toplam 3.301,5 kuruş harcanmıştır. Kudüs'te satılan eşyaların değerinden kalan 6.232,5 kuruş mübaşir Halil Ağa'ya teslim edilmiştir.¹⁸⁶ Süleyman Fehim Efendi'nin terekesinden Kudüs'te satılan eşyalarının değeri 9.534,5 kuruştur. 3.500 kuruş nakit parayla birlikte İstanbul'a sevk edilen eşyalarının değeri ise 8.165 kuruştur.¹⁸⁷ Ancak vefatından bir sene sonra 10.777,5 kuruşluk mücevher ve parası olduğuna dair yeni bir defter daha ulaştırılmıştır. Buna karşılık muhalledâtından ödenmek üzere 16.724 kuruş talep edilmektedir.¹⁸⁸ Onunla aynı rütbeye haiz olan Rıfatîzâde Mustafa Efendi'nin 1786 yılında vefatından sonra Kudüs kadısının tahsil etmesi gereken dört aylık gelirleri de terekesine kaydedilmişti. Terekesinin değeri 14.332 kuruş olup buna Kudüs, Gazze, Yafa, Nablus, el-Halil ve Remle mahkemelerinden tahsil edilen dört aylık geliri olan 2.452 kuruş dâhil değildir. Ayrıca Kudüs'teki manastırlardan Kudüs kadısı namına aylık 105 kuruş tahsil edilmektedir. Böylece h. 1200 yılının ilk dört ayı için toplam gelir 2.872 kuruşa yükselmektedir. Bu miktarın beşte biri ise Kudüs kadısı naibine verilmektedir. Bu

182 BOA, AE.SABH.I. 76-5346.

183 Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi), 2012, s. 460-465.

184 BOA, AE.SABH.I. 77-5354, Evâhir-i Şevval 1198.

185 BOA, D.BŞM.MHF. 75/18-01, 15 Rebîülâhir 1199.

186 KŞS:265/111-113, 15 Rebîülâhir 1199/24 Şubat 1785; D.BŞM.MHF. 75/18-01, 15 Rebîülâhir 1199/24 Şubat 1785.

187 Bu miktarın toplamı 15 kuruş eksik çıkmaktadır.

188 BŞM.MHF. 75/15-02.

miktar da 574 kuruştur. Çukadarın aylığı ile yiyecek ve içecek masrafları düşüldüğünde Rıfatîzâde Mustafa Efendi'nin bu gelirlerden istihkakına düşen 1.555 kuruş eşi Hasene kadına teslim olunmuştur.¹⁸⁹

Osmanlı hukukunda beytül-mala aktarılabilecek olan terekeleri mahalle sakinleri yağmalayabiliyor veya ölenin içinde bulunduğu toplumun ileri gelenleri arasındaki anlaşmalar neticesinde vârislik iddiasında bulunanlar çıkabiliyordu. İddiaları ispat için şahitlik etmek ise kabul edilebilir bir şer'î beyan idi.¹⁹⁰ Bunlardan birisi Süleyman Fehim Efendi'nin başçukadarı olan Mehmed'in kardeşi Osman Beşe'dir. İddiasına göre Çukadar Mehmed 920 kuruş tutarındaki alacağını tahsil edemedi Süleyman Fehim Efendi ölmüştü.¹⁹¹ Buna karşın Süleyman Fehim Efendi'nin Kudüs mütesellimi ile yeniçeri ağasından 600, Halilurrahman Vakfı mütevellisinden ise 360 akçe alacağı bulunmaktaydı.¹⁹² 19 Haziran 1785'e gelindiğinde Süleyman Fehim Efendi'nin Kudüs'teki eşya ve mallarından hazineye teslim olunması gerekenler henüz ulaştırılmamıştı.¹⁹³ Süleyman Fehim Efendi'nin vefatından iki ay sonra 11 Kasım 1784 tarihinde Kudüs'e gitmesi emredilen Halil Ağa Kudüs'e tam olarak ne zaman ulaştı bilinmiyor. Ancak Süleyman Fehim Efendi ve Zeynep Hatun'un eşyalarının 1785 yılı Şubat ayında tahrir ve teslim edildiğine dair belgeler Halil Ağa'nın bu tarihten önce Kudüs'e ulaşmış olduğunu göstermektedir.¹⁹⁴ Oysa Çukadar Mehmed terekenin tahririnde bir alacak iddiasında bulunmamakta idi. Aradan geçen iki ay içinde de bir iddia da bulunmadı. Çukadar Mehmed bu süre zarfında da vefat etmiştir. Kardeşi Osman Beşe, Şeyh el-Hac Muhammed Efendi ve Molla Muhammed bin Abdullah'ın şahitlikleriyle kardeşinin Süleyman Fehim Efendi'den alacağı olduğunu ve bunu tahsil edemedi vefat ettiğini belirterek 920 kuruşun hazineden kendisine ödenmesi gerektiğini ifade eden bir arzuhâl yazmıştır. Süleyman Fehim Efendi'nin terekesinin satılmasından sonra Osman Beşe'ye ancak 471 kuruş hisse düşmüştür.¹⁹⁵

189 KŞS: 266/155-157, Nısf Rebiüssânî 1200/15 Şubat 1786.

190 Bilgin ve Bozkurt, "Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârisiz Ölenlerin Terekeleri", s. 11.

191 BOA, D.BŞM.MHF. 75/49-01-01, 9 Zilkâde 1199/13 Eylül 1785; BŞM.MHF. 75/49-01-02, 23 Zilkâde 1199/27 Eylül 1785.

192 BOA, D.BŞM.MHF. 75/18-01, 15 Rebiülâhîr 1199.

193 BOA, D.BŞM.MHF. 75/15-06, 11 Şaban 1199/19 Haziran 1785.

194 D.BŞM.MHF. 75/15-04, 15 Rebiülâhîr 1199/25 Şubat 1785.

195 BŞM.MHF. 75/49-01-01, 9 Zilkâde 1199/13 Eylül 1785; BŞM.MHF. 75/49-01-02, 23 Zilkâde 1199/27 Eylül 1785.

Belgrad Fatihî İvaz Mehmed Paşa'nın damadı olan Süleyman Fehim Efendi karısı Emine Hatun'u Kudüs kadılığında önce kaybetmişti. Rahmetli zevcesi Emine Hatun'un vasiyet ederek kendisine kalan mirastan 7.733,5 kuruş vakfettiği çeşmeye Süleyman Fehim Efendi de kendi malından 7.766,5 kuruş vakfetmişti. Böylece o zevcesi Emine Hatun ile birlikte çeşme için toplam 15.500 kuruş tahsis etmişti. Emine Hatun'un vefatından sonra çeşmenin ihyası, satın alınacak bostanlık, çeşmeye suyun irsalini sağlayacak kurşun borulara, lağım vesair masraflar için toplam 4.846 kuruş harcanmıştır. Böylece zimmetinde bulunan 10.654 kuruş muhalefâtundan tedarik edilmeliydi.¹⁹⁶ Terekesi beytül-mala ulaşıttan sonra bu miktar 10.600 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁹⁷

Kudüs mahkemesi naibinin ve nakibü'l-eşrafının mektubuyla Süleyman Fehim Efendi'nin vefatı bildirildiğinde mektupta dikkat çeken hususlardan birisi merhumun azatlı zevcesi Zeynep Hatun'dan başka varisi olmadığı ve onun da bazı mücevherler ve nakit paraları gizlediği idi. Bu nedenle diğer eşyaların güvenliği için acil bir görevlinin gelmesi talep edilmekteydi.¹⁹⁸ Zeynep Hatun ise söz konusu eşyaları Süleyman Fehim Efendi'nin sağlığında kendisine verdiğini iddia etmekteydi. Bunun doğruluğu teyit edilememekle birlikte merhum kocasının hasımlarının iddiaları doğrusa bu, Zeynep Hatun'un bir menfaat sağlama veya kendi hukukunu koruma yönündeki ilk girişimi idi. Süleyman Fehim Efendi'nin vefatından bir sene sonra Kudüs müftüsü Seyyid Hasan Efendi (el-Hüseynî), Kudüs nakibi Seyyid Abdullah (el-Hüseynî), yeniçeri ağası ve âyanın aralarında bulunduğu gurup yeni bir tereke tahriri yapılarak İstanbul'a göndermiştir. Bu kayıta öncekilerde yer almayan mücevher ve paraların varlığı dikkat çekmektedir. Zeynep Hatun'un sakladığı iddia edilen mücevherler nedeniyle mi veyahut terekelerin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan eksiklikten kaynaklanan şüpheden dolayı mı yapıldığı anlaşılmayan bu deftere göre Süleyman Fehim Efendi'nin 10.777,5 kuruş mücevher ve parası bulunmaktaydı.¹⁹⁹

Süleyman Fehim Efendi 11 Eylül 1784 tarihinde vefat ettiğinde Kudüs mahkemesi onu da ilgilendiren başka bir dava ile açıldı. Bu dava arkasında bıraktığı tek varisi Zeynep Kadın binti Abdullah ile devletin hazinesini doğrudan ilgilendiren niteliktedir. Süleyman Fehim Efendi Kudüs'e geldiğinde Selime ve Fatıma adında

196 D.BŞM.MHF. 75/15-06, 11 Şaban 1199.

197 D.BŞM.MHF. 75/15-02.

198 BOA, AE.SABH.I. 76-5346.

199 BOA, AE.SABH.I. 76-5354.

iki cariye daha almıştır. Kudüs'te buldukları altı ay boyunca hizmetlerini gören bu iki cariyesi Daye Fatıma binti Abdullah ve Selime, Süleyman Fehim Efendi'nin hastayken şahitlerin huzurunda kendilerini azat ettiklerini iddia etmişlerdi. Zevcesi Zeynep Hatun bunu inkâr etse de Yeniçeri ağası Ömer Ağa, Seyyid Ali Efendi el-Hâlidî, Tercüman Salih Bey ve Kâtip Hüseyin el-Hâlidî, Süleyman Fehim Efendi'nin vefatından önce Cuma günü cariyelerini azat ettiğini onaylamışlardır.²⁰⁰ Bu olayda şahit olarak Hüseyinî ailesinin bulunmayışı dikkat çekmektedir. Hâlidî ailesi mensupları da kâtip olarak mahkemenin daimi üyesiydiler.

İslam köle hukukunda efendisinin malı olan cariyeler efendisi vefat etse dahi miras olarak intikal edebilmektedir. Diğer taraftan İslam hukukuna göre bir köle, efendisinin ölümüne bağlı olarak onun vasiyetiyle hürriyetine kavuşabilmektedir. Yaklaşan ölümünü hisseden Süleyman Fehim Efendi, İslam hukukunda *tedbir* denilen bu muameleyi²⁰¹ gerçekleştirmek için hasta yatağında cariyelerini yanına çağırması ve azat olacaklarını beyan etmiştir. Buradaki önemli husus cariyelerin değeriyle ilgilidir. Cariyelerin değeri terekenin değerinin üçte birinden fazla ise mirasçılardan rızası gerekmektedir. Tek mirasçı olan Zeynep Kadın da bu duruma itiraz etmişti. Bu durumda cariyeler İslam hukukuna göre yine azat olmuşlardı. Ancak cariyelerin değeri terekenin değerinin üçte birinden fazlaysa kalan kısmı ödemek zorundaydılar. Mühtedi bir Müslüman olan Daye Fatıma ile bir zamanlar Afrikalı bir cariye olan Selime'nin değerleri Süleyman Fehim Efendi'nin muhallefâtının değerinin üçte birinden azdı.²⁰²

Herhangi bir çocuğu bulunmayan Süleyman Fehim Efendi'nin tek varisi Zeynep Hatun da kendisinin vefatından sonra İstanbul'a dönmek istemiştir.²⁰³ Hazineye intikal eden terekeden o da 500 kuruş mihr iddiasında bulunmuştur. Zeynep Hatun ayrıca merhumun eşyalarının bazılarını kendisine hibe ettiğini ifade etmiş, Daye Fatıma Hatun ve Çukadar Mehmed'in şahitliğiyle de bazı eşyaları almıştır.²⁰⁴ Zeynep Hatun'un merhum kocasının sağlığında kendisine verdiğini iddia ettiği

200 265/36, Evâhir Şevval 1198/7-15 Eylül 1784.

201 Ölümüne bağlı âzat (tedbir) hususunda bkz. Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamîdullah, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2002, XXVI, s. 243; Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, s. 428.

202 265/36, Evâhir Şevval 1198/7-15 Eylül 1784.

203 Çelik, Uluskan ve Hut, *Kudüs*, s. 53.

204 D.BŞM.MHF. 75/15-05, 9 Şaban 1199/17 Haziran 1785; D.BŞM.MHF. 75/15-04, 15 Rebiülâhîr 1199/25 Şubat 1785; D.BŞM.MHF. 75/15-05, Gurre-i Muharrem 1199/14 Kasım 1784.

eşyalar Kudüs müftüsü el-Hac Hasan Hüseyin (el-Hüseyinî) ve Nakîbü'l-Eşraf Seyyid el-Hac Abdullah (el-Hüseyinî), el-Hac Necmeddin el-Cemâî, haremü'ş-şerif şeyhlerinden Seyyid el-Hac Muhibeddin nezaretinde tespit edilerek mübaşir Halil Ağa'ya teslim edilmiştir.²⁰⁵

Sonuç

Muhallefât defterleri referans alınarak ortaya konulan çalışmalar kişilerin aileleri ve tüketim alışkanlıkları hakkında detaylı bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Bu çalışma bu türden bir konuya çalışmanın öznesi olan Süleyman Fehim Efendi'nin sosyal çevresi ile zevklerini ve muhtemel istikametlerini de ele alarak farklı bir açıdan bakmaya çalışmıştır. Böylece ilmiye sınıfı mensubu olarak dâr-ı bekâya irtihal eden Süleyman Fehim Efendi, hikâyesinden kesitler sunan bu çalışmayla arkasında bıraktığı canlı ve cansız nesnelere yola çıkılarak tanınmaya çalışılmıştır. Sır kâtipliği vazifesinden müderrisliğe oradan kadılığa uzanan hayat hikâyesinde Osmanlı Devleti'ndeki sosyal hareketliliğe Süleyman Fehim Efendi örneğinde bakılmıştır. Bu minvalde 18. yüzyılın ikinci yarısında özellikle sır kâtiplerinin önce Mûsıla-i Süleymaniye Medresesi'ne müderris olduğuna ardından da Kudüs'e kadı olarak tayin edildiğine dair en az üç örneği görmekteyiz.

18. yüzyılda Has Oda'nın artan önemine binaen Süleyman Fehim Efendi'nin saraydan çıkmasını bürokrasi içinde meydana gelen hizipleşmeler arasında mücadele etmekten vazgeçmesi olarak yorumlamak mümkündür. Buna binaen ilmiye silkine girmesinin Belgrad Fatihî Hacı İvaz Paşa ve onun aile efradının kariyerlerinin sonlanmasıyla da bir ilgisi olmalıdır. Süleyman Fehim Efendi belki de saraydaki bürokrasi mücadelesinden kaçarken kendisini Kudüs'te başka bir çatışmanın içinde bulmuştu. Kendisini “müfterî” olarak suçlayanlar şehrin otorite merkezindeki üç kurumun görevlileriydi. Devletin yereldeki temsilcisi ve padişahın halkla olan bağlarını tahkim eden rolleri onları şehre gelen her kadı üzerinde tahakküm kurmalarına yönelik girişimleri için bir sebepti. Bu nedenle kendilerine yönelik suçlamaların bir dayanağı olsa dahi Süleyman Fehim Efendi için bunu tahrir etmek veya ettirmek şehirdeki pek çok kimseyi karşısına alma anlamına gelecekti. Müftü, nakîb, mahkeme kâtipleri, harem şeyhlerinin kendilerinden olduğu ve pek çok vakıfta idareci olan ileri gelenler karşısında kadıların “iş birliği” önemliydi. Bu nedenle I. Abdülhamid'e kadar ulaşan bu suçlamalara karşı onun iddialarının saraya ulaşıp ulaşmadığı bilinmiyor.

205 D.BŞM.MHF. 75/15-04, 15 Rebiülâhîr 1199.

Süleyman Fehim Efendi belki Osmanlı tarihinde Belgrad fatihi olarak anılan kayınpederi Hacı İvaz Paşa kadar önemli izler bırakamadı. Bıraktıysa da bu izler henüz keşfedilemedi. Örneğin, muhalefâtında yer alan sülüs kıtaların varlığı onun sanat zevkine ve hat sanatındaki kabiliyetine dair başka bilgiler ortaya çıkarabilirdi. Bu konuda uzman olan kişilerle yapılan görüşmelerde kendisinin herhangi bir kıtasının mevcudiyeti tespit edilememiştir.²⁰⁶ Hala varlığını koruyorsa bunları ortaya çıkarmak ve onun bu eserlerinin kültürel ve sanatsal değerini anlamlandırmak başka bir kaleme kalmaktadır. Yaşadığı dönemin eksik ruznamelerinden birisinin kendisine ait olması ve bunun bir gün yüzüne çıkması onun kariyer fırsatlarına dair ihtimalleri gibi mümkündür. Neticede bu çalışmayla Süleyman Fehim Efendi'nin arkasından “müfterî ve şerîr” bir kimse olduğuna dair tarihe düşülen notlar nihayet son kayıt niteliğinde olmayacaktır.

Sır Kâtipliğinden Kudüs Kadılığına: Hattat Süleyman Fehim Efendi (ö. 1784)

Öz ■ Osmanlı Devleti'nde vefat eden veya azledilen askeri zümreye mensup kimseler ile hak edecek sayıda veya nitelikte mirasçısı bulunmayanların arkalarında bıraktıkları mallar devletin de müdahil olduğu müsadere ve muhalefât denilen bir sürecin başlamasını sağlardı. Böylece mirasçılarının, alacaklıların, mezata çıkacak eşyalara talip olanların ve devletin bir muhasebesi söz konusu idi. Bu muhasebenin yazılı bir vesika halini alarak rakamlar, eşyalar ve kişilerle olan ilişkisi onun sosyal tarih açısından incelenmesini sağlamaktadır. Bu çalışmada eski bir kalemiye mensubu olan Süleyman Fehim Efendi'nin terekesi vasıtasıyla elde edilen bilgilerden kişiliği ve kimliği hakkında izlenimler elde edilmiştir. Sır kâtipliği vazifesinden müderrisliğe oradan kadılığa uzanan hayat hikâyesinde Osmanlı Devleti'ndeki sosyal hareketliliğe sır kâtiplerinin nezdinde bakılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın öznesi olan Süleyman Fehim Efendi'yi yaşadığı toplumun bir parçası yapan unsurlara ve onun hayatına dokunan kurum ve kişilere de değinilmektedir. Çalışma içinde çeşitli sorularla onun hayallerinin ne olabileceği ile imkân ve ihtimalleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Kudüs, Kalemiye, Sır kâtibi, İlmiye, Kadı, Hattat, Muhalefât.

206 Hattat İsmail Orman'a Süleyman Fehim Efendi hakkında verdiği bilgiler için teşekkür ederim.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Osmanlı Arşivi (BOA)

A. RSK.d. 1572, 1582.

AE.SABH.I. 14-1275; 76-5346; 76-5344; 77-5354.

C.SM.154-7733; 21-1082; 65-3294.

C.BLD. 76-3787.

D. TŞF. 26100.

D. BŞM.MHF.d. 12832.

D.BŞM.MHF. 75/18-01; 75/49-01-01; 75/49-01-02; 75/15-03; 75/15-04; 75/15-05;
75/15-02; 75/15-06; 51/40; 59/62.

MAD.d. 6408.

TSMA.e: 951-20.

*Filistin Vakıflar Bakanlığı Ebu Dîs Arşivi (Müessesetü İhyâi't-Türâs ve'l-Buhûsi'l-İslâmiyye)
Kudüs Şer'iyye Sicilleri (KŞS)*

256/1; 264/1; 254/33; 264/63; 264/172-173; 265/1; 265/74; 265/128; 265/36; 265/5;
265/111-113; 266/1; 266/155-157; 270/1.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

Elbise-i Atıka-i Osmâniyye, TY, nr. 9362.

Yayınlanmış Kaynaklar

Ahmed Vâsif Efendi: *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*, haz. Mücteba İlgürel, İstanbul:
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. 1978.

Arıkan, Sema (haz.): *III. Selim'in Sırkâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*,
Ankara: TTK 1993.

Çelik, Yüksel, Murat Uluskan, Davut Hut: *Mühimme Defterlerinde (1780-1789) Kudüs*,
c. 6, İstanbul: IRCICA 2018.

Esad Mehmed Efendi: *Bâğçe-i Safâ-Endüz*, haz. Rıza Oğraş, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm
Bakanlığı 2018.

el-Hanbelî, Mucîreddin: *El-Ünsü Celîl bi Târihi'l-Kuds ve'l-Halîl*, c. 2, Amman/Ürdün:
Mektebetü'l-Muhtesib 1973.

Emecen, Feridun (haz.): *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789) Taylesanizâde Hafız Abdullâh Efendi Tarihi*, İstanbul: TATAV Yay. 2003.

Fakazlı, Ahmet Rüştü: *Azizzâde Hüseyin Râmiz Efendi'nin Zübdetü'l-Vâkı'ât Adlı Eserinin
Tahlil ve Tenkitli Metni*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf
Üniversitesi 2016.

- Irmak, Yunus: *III. Mustafa Ruznamesi (H. 1171-1177/M.1757-1763)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1991.
- İsâ-Zâde Târîhi (*Metin ve Tablîl*), haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti 1996.
- İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay. 2019.
- Mehmed Hâkim Efendi: *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*, c. 1-2, haz. Tahir Güngör, ed. Ziya Yılmaz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay. 2019.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi: *Âsım Efendi Tarihi*, c. 1-2, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay. 2015.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi: *Tuhfe-i Hattâtîn*, haz. Mustafa Koç, İstanbul: Klasik Yay. 2011.
- Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey: *Târîhi Cülûs-ı Sultan Mustafa Han-ı Sâlis, Sultan Üçüncü Mustafa Tarihi, (İnceleme ve Tıpkıbasım)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2012.
- Sağlam, Nevzat: *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr'ı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014.

İkincil Kaynaklar

- Abdu Hasavne, Esmâ Câdullah: *Âilâtü'l-Kuds el-Müteneffize fî Nısfî'l-Evvel min Karnî's-Sâmin Aşar: Dirâse min Hilâli'l-Vesâiki-Şer'iyye*, Doktora Tezi, Ürdün: Câmîati'l-Yermük, 2005.
- Açıkgöz, Fatma Ünvan: *XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Hediye ve Hediyeleşme (Padişahlara Sunulan ve Padişahların Verdiği Hediyeler Üzerine Bir Araştırma)*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi 2012.
- Afyoncu, Erhan ve Recep Ahışalı: "Kâtip" (Osmanlı Dönemi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2002, XXV, s. 53-55.
- Ağca Diker, Sevgi: *Osmanlı Saray Teşkilatında Has Oda*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021.
- Akçatepe, Rıdvan Enes: *Osmanlı'da Hattatlık ve Hattatlar: XVI. -XVIII. Yüzyıllar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2012.
- Akyıldız, Ali: "İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları*, 50 (2017), s. 219-242.
- Akyıldız, Ali: *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yay. 1993.
- Al-Arid, Walid: *XIX. Yüzyılda Cebel-i Nablus*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi 1992.

- Alami, Mohamad Ali: “The Court and Judges of Jerusalem 1516-1919”, *El-Kudsül-İslâmiyye*, Muhammed Haşim Güşe (tahrîr), Amman: Vezâretü’s-Sekâfe 2009, s. 43-102.
- Alpaslan, Ali: *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yay. 2016.
- Artan, Tülay: “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, ed. Tülay Artan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 1998, s. 49-64.
- Asali, K. J.: “Jerusalem under the Ottomans 1516-1831 AD”, *Jerusalem in History*, ed. K. J. Asali, Cambridge: Scorpion Publishing Ltd. 1989, s. 200-227.
- Aslan, Ali: *18. Yüzyıl Osmanlı İlim Hayatından Bir Kesit: Sıdkî Mustafa Efendi’nin Günlüğü ve Mülâzemet Yılları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2015.
- Aydın, M. Âkif: “Kanunnâmeler ve Osmanlı Hukuku’nun İşleyişindeki Rollerini”, *Osmanlı Araştırmaları*, 24 (2004), s. 37-46.
- Aydın, Mehmet Âkif ve Muhammed Hamîdullah: “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2002, XXVI, s. 237-246.
- Ayverdi, İlhan: *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı-Milliyet 2011.
- Balgalmış, Abdülkadir: “Âtuf Efendi (ö.1155-1742)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1991, IV, s. 59-60.
- Berk, Süleyman: *Hat Sanatı: Tarihçe, Malzeme ve Örnekler*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İSMEK Yayınları, ty.
- Beyazıt, Yasemin: *İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, Ankara: TTK 2014.
- Bilgin, Arif, Fatih Bozkurt: “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmâl Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/2 (2010), s. 1-31.
- Busse, H.: “Muđjir al-Dîn al-‘Ulaymî”, *EP*, 1993, VII, s. 294-295.
- Caine, Barbara: *Biyografi ve Tarih*, çev. Müge Sözen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay 2019.
- Cohen, Amnon: *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government & Administration*, Jerusalem: The Magness Press, The Hebrew University 1973.
- Cohen, Amnon: *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, Cambridge: Cambridge University Press 1989.
- Çakmak, Abdullah: *19. Yüzyıl Başlarında Kudüs*, İstanbul: İlem Yayınları 2020.
- Çetin, Abdurrahman: “Vâhidî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2012, XLII, s. 438-439.

- Derman, M. Uğur: "Hattat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1997, XVI, s. 493-499.
- Derman, M. Uğur: "Tuhfe-i Hattâtîn", *DİA*, 2012, XLI, s. 351.
- Derman, M. Uğur: "Medresetü'l-Hattâtîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2003, XXVIII, s. 341-342.
- Dolu, Alaattin: "18. Yüzyılda Kudüs'te Kültürel Sermayenin Dönüşümü: Ulema Aileleri ve Vakıfları" *Kudüs: Tarih, Şehir, Toplum*, ed. Yunus Çolak, Latif Karagöz, İstanbul: İlem-Nobel Yayıncılık 2019, s. 53-84.
- Dolu, Alaattin: "Kudüs'te Mahkeme Tercümanlığı: Tercüman Kasım Bey ve Ailesi (18. yy)", *Filistin: Tarih, Toplum ve Siyaset*, ed. Alaattin Dolu, İstanbul: Libra Kitapçılık 2019, s. 75-105.
- Dolu, Alaattin: *Osmanlı Kudüs'ü, Kent Kimliği, Nüfuz ve Meşruiyet, 1703-1789*, İstanbul: Küre Yayınları 2020.
- Doumani, Beshara: *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900*, Berkeley: University of California Press 1995.
- Gradeva, Rossitsa: "Towards a Portrait of 'the Rich' in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s", *Provincial Elite in the Ottoman Empire*, ed. A. Anastasopoulos, Rethymno: Crete University Press 2005, s. 147-197
- Gradeva, Rossitsa: "On 'Frenk' Objects in Everyday Life in Ottoman Balkans: the Case of Sofia, Mid-17th - Mid-18th Centuries", *Centuries, Relazioni Economiche tra Europa e mondo islamico, secc. XIII-XVIII / Europe's Economic relations with the Islamic World, 13th-18th Centuries*, Prato: Fondazione Istituto Internazionale di Storia Economica, "F. Datini" 2007, s. 769-799.
- Grehan, James: *Everyday Life and Consumer Culture in Eighteenth-Century Damascus*, Seattle-London: University of Washington Press 2007.
- Erdem, Sönmez: *Annales Okulu'nun Türkiye'deki Tarihyazımına Etkisi: Başlangıçtan 1980'e*, Ankara: Tan Yay. 2010.
- Es-Sevâriye, Selim Cuma': *El-Hayâtü'l-İctimâiyye fî Medîneti'l-Kuds (1750-1800)*, Amman: Dârü'l-Âlem 2009.
- Findley, Carter V.: *Kalemîyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Alfa 2020.
- Findley, Carter V.: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 2014.
- Güngör, Tahir: *Enderun Saray Mektebi'nde Has Oda Teşkilatı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi 2007.
- Has, Şükrü Selim: "Mülteka'l-Ebhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXI, s. 549-552.

- Haskan, Mehmet Nermi: *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, c. 1, İstanbul: Üsküdar Belediyesi 2001.
- Reindl-Kiel, Hedda: "The Must-Haves of a Grand Vizier: Merzifonlu Kara Mustafa Pasha's Luxury Assets", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 106 (2016), s. 179-221.
- Reindl-Kiel, Hedda: Osmanlı Yöneticileri, Lüks Tüketimi ve Hediyeleşme", *İSAM Konuşmaları*, haz. Seyfi Kenan, İstanbul: İSAM Yay. 2013, s. 137-151.
- Itzkowitz, Norman: "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studia Islamica*, 16 (1962), s. 85-86.
- İpşirli, Mehmet, "İbrâhim Beyefendi, İvazpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXI, s. 290-291.
- İpşirli, Mehmet: "Kalemiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIV, s. 248-249.
- İpşirli, Mehmet: *Osmanlı İlmîyesi*, İstanbul: Kronik Kitap 2021.
- İnalçık, Halil: *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: YKY 1995.
- İnalçık, Halil: "Kazasker Ruznamçe Defterlerine Göre Kadılık", Halik İnalçık, *Adâlet Kitabı*, ed. Selim Aslantaş, Bülent Arı, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2015, s. 133-153.
- Karaismailoğlu, Adnan: "Muhyî-yi Lârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXI, s. 81.
- Karlığa, H. Bekir: "Gazzâlî" (Eserleri), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1996, XIII, s. 518-530.
- Kaya, Süleyman: "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları", *TALİD*, 3/5 (2005), s. 379-416.
- Kılıçer, M. Esat: "Buhârî, Zahîrüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, VI, s. 376-377.
- Kırmızı, Abdülhamit: "Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları", *Otur Baştan Yaz Beni: Oto/biyografiye Taze Bakışlar*, haz. Abdülhamit Kırmızı, İstanbul: Küre Yay., 2013, s. 11-27.
- Koca, Ferhat: "El-Fetavât-Tatarhâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1995, XII, s. 446-447.
- Koç, Yunus: "Osmanlı Dönemi İstanbul Nüfus Tarihi", *TALİD*, 8/16 (2010), s. 171-199.
- Kreiser, Klaus: "The Place of Jerusalem in Ottoman Perception", *Ottoman Jerusalem the Living City: 1517-1917*, ed. Robert Hillenbrand, Slvia Auld, London: Altajir World of Islam Trust, 2000, s. 53-56.
- Küçükhasköylü, Nurdan: *Osmanlı Kıyafet Albümleri, (1770-1810)*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi 2010.

- Manna', 'Adel: *Livâü'l-Kuds fî Evâsıtı'l-Ahdi'l-Osmânî: El-İdare ve'l-Muctema' münzü Evâsıtı'l-Karni's-Sâmin Aşar hatte Hamleti'l-Muhammed Ali Bâşâ Sene 1831*, Beyrut: Müessesetü'l-Dirâsâtı'l-Filistîniyye 2008.
- Manna', 'Adel: *Târihu Filistin fî Evâhiri'l-Ahdi'l-Osmânî 1700-1918*, Beyrut: Müessesetü'l-Dirâsâtı'l-Filistîniyye 1999.
- Manna', 'Adel: "Eighteenth-and Nineteenth-Century Rebellions in Palestine", *Journal of Palestine Studies*, 24/1 (1994), s. 51-66.
- Manna', Adel: "Scholars and Notables: Tracing the Effendiya's Hold on Power in 18th-Century Jerusalem", *Jerusalem Quarterly*, 32 (2007), s. 5-31.
- Muhacir, Esra: *17. Yüzyılda Üsküdar'da Kitap Kültürü*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi 2013.
- Ortaylı, İlber: *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul: Kronik 2019.
- Öz, Mehmet: "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, XXXIII, s. 532-538.
- Öktem, Nisa: *XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine Göre Osmanlı'da Kitap*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi 2017.
- Özcan, Abdülkadir: "Hadikâtü'l-Vüzerâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1997, XV, s. 22-23.
- Özcan, Tahsin: "Muhallefât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2020, XXX, s. 405-406.
- Özel, Ahmet: "Kâdihân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIV, s. 121-123.
- Özen, Şükrü: "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *TALİD*, 3/5 (2005), s. 249-378.
- Robinson, Rebecca C. W.: "Pipes of Corinth and of the Athenian Agora", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 54/2 (1985), s. 149-203.
- Sarıcaoğlu, Fikret: "Sır Kâtibi (Osmanlılarda)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2009, XXXVII, s. 117-118.
- Sarıcaoğlu, Fikret: "İvazzâde Halil Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2001, XXIII, s. 494-496.
- Sarıcaoğlu, Fikret: "Ruznâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2008, XXXV, s. 278-281.
- Singer, Amy: *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*, çev. Sema Bulutsuz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 1996.
- Singer, Amy: *Osmanlı'da Hayırsverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmaretini*, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 2004.

- Telci, Cahit: “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII/2 (2007), s. 145-166.
- Toprak, Zafer: “Nüfus, Fetihden 1950’ye”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay. 1994, s. 108-111.
- Utku, Nihal Şahin: “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44/1 (2013), s. 263-290.
- Uzun, Mustafa İsmet: “Nahifî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, XXXII, s. 297-298.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara: TTK 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: TTK 2014.
- De Vincenz, Anna: “Ottoman Clay Tobacco Pipes from Ramla”, *Atıgot*, 67 (2011), s. 43-53.
- Yediyıldız, Bahaeddin: “Osmanlı Toplumı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, c. 1, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: IRCICA 1994, s. 441-510.
- Ze’evi, Dror: *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay. 2000.

Ek: Süleyman Fehim Efendi'nin Eşyalarının Listesi²⁰⁷**Hazineye İntikal Eden Kitaplar**

Mushaf-ı Şerif	Risâle-i Tevhîd
Kitâb-ı Mukaddime-i Edeb	Mecmûa-i Medh-i Nebî
Kitâb-ı Kanunnâme	Vakfiye-i Sultan
Kitâb-ı Bidâatü'l-Hükkâm	Ta'rif-i Nahv
Şifâ-i Şerif	Amme Şerif el-cüz
Kitâb-ı Mültekâ	Mecmûa-i Dua-i Bey'
Kitâb-ı İlmihâl	Sağîr Sülüs Kır'aları
Kitâb-ı Fursî Dîvânı	Mücelled Sülüs Kır'ası
Mecmua-i İnşâ	Mecmûa-i Duâ
Tarih-i Âlî	Defter-i Ulema
Minhâcü'l-Âbidin	Kitâb-ı Fütûhu'l-Haremeyn
Mecmûa	Unvânü'l-Mekâtibe
Sarf Kitabı	Kitâb-ı Tecvid
Dîvân-ı Âtuf	Hadikatü'l-Vüzerâ
Sağîr Enâm-ı Şerif	Kavâidü'l-Kur'ân
Enâm-ı Şerif	

Müzayedede Satılan Kitaplar

Kitap	Fiyat (para)
Fetâvâ Tatarhâniyye 4 cild	2600
Fetâva Zâhiriyye I cild	400
Fetâva Kâdı Hân I cild	360
Fetâva Behçe I cild	400
Tefsir-i Vecîz I cild	200
Tefsir-i Vasît I cild	240
Eksik şifa-i şerif nsf mikdarı	200

207 Kudüs'te tahrir edilen ile İstanbul'da hazineye intikal eden eşyaların muhalledât defterleri karşılaştırılarak listelenmiştir.

Kudüs'te Müzayedede Satılan Eşyalar

Eşya	Fiyat (para)
Gömlek müsta'mel 7 adet	800
Çarşaf müsta'mel 2 adet	200
Binlür kase 7 adet	66
Uçkur müsta'mel 5 adet	200
Beç tabak ve Kütahya mahlût 19 adet	400
Macun çukası mea hâşûf	180
Çukalı eğer mea eteklik	360
Sade eğer mea eteklik	240
Köhne sac	40
Fener müsta'mel	180
Fener sağır	180
Sağır fener	40
Şamdan sağır 5 adet	120
Kebab Şişleri Hâtır Balta	122
Kırık sadefli iskemle	142
Mangal tahtanası köhne	56
Köhne kapu perdesi aba 5 adet	297
Orta keçesi köhne	804
Orta keçesi köhne	401
Orta keçesi köhne	672
Orta keçesi köhne	805
Orta keçesi köhne	1200
Orta keçesi köhne	601
Mavi çuka mak'ad köhne 2 adet	210
Şebâka pûş yastık köhne 13 adet	400
Köhne hatkılı ? köşe yastığı 3 adet	186
Don müsta'mel 6 adet	400
Küçük tepeli mea sarık	90
Yeşil günlük kavuk	20
Çura müsta'mel ve perde yağlık 3 adet	403
Şerbed boya mâse müsta'mel 2 adet	60
Leğen çukası köhne	23
Mağram müsta'mel sade ve havlu sade 4 adet	313

ALAATTİN DOLU

Sofra mea peşkir bez ve havlu köhne	201
Yorgan köhne 3 adet	300
Kasık bağı	20
Ayak terliği çift 2 adet	16
Turuncu ihram köhne 2 adet	240
Sarıca ihram köhne	240
Dühân çubukları taş imameleri ve kehribar imamiyeleri yasemin 2 adet	806
Siyah çizme mea kis	60
Köz kavuk müsta'mel	20
Bayağı yün 132 okka	1320
Köhne ciltâde kürk	200
Köhne cübbe yatak kürk	304
Kılıflı yüz yastığı 5 adet	200
Büyük kavuk mea sarık köhne	60
Şebâk köhne perde sarı	120
Köhne kahve heybesi ve yedek taş	60
Bir miktar leal cezve ve bir cezve mumya	20
Mukavva sağır divit köhne ve mukavva divit karık köhne ve iki kalem tıraş köhne ve miktar 20 kalem	340
Siyah pištahta köhne	120
Ban Yalúka seccade müsta'mel	280
Bakır Sahn ve kapak ve tencere ve kırıkları vesaireleri bi'l-cümle	9600

Sîm Eşyaları (Gümüş)

Eşya	Fiyat (kuruş)
Gümüş askı kafesli mea zincir	100
Gümüş şamdan sağır	10
Kahve ibriği gümüş sağır	8
Gümüş şamdan kebîr	60
Buhurdân ve gülâbdân	30
Dühân tablası	7,5
Gümüş elma rahtı	150
Gümüş yaldızlı sıbgûn	200
Gümüş kabzalı som saf raht	75

Diğer Eşyalar

Eşya	Fiyat (kuruş)
Müsta'mel altun sağır saat	60
Müsta'mel gümüş saat bandul	50
Çalar sağır saat	30
Tonbak tas 2 adet	20
Tonbak dühân tablası 3 adet	2,5
Ağaz (ağzı) yeni ve dibi gümüş daban kılıç	70
Kara kın içinde kılıç	10
Kılıç balçığı	2
Sağır maden şamdan	0,5
Panzehir parça	3
Sîm sağır bıçak kösteği	2
Od ağacı 3 direm 12 parça	6
Miskal kadar altun parçası	5
Kırık gümüş makas	5
Yeşil taş yüzük kırıktır	1
Taşı kırık altun yüzük mühr-i Süleyman	2,5
Sedefkâri Piştahta	10
Sakal tarağı kesesi ve akçe kesesi enhûsu sökülmiş simli ve kırık tarak	25
Peşkir gülâbdân sağır kıt'a 3 adet	3
Kırık küçük ayna	1
Yaldızlı sahan mea kapak 10 adet	70
Yaldızlı leğen ve ibrik 3 adet	20
Yaldızlı çorba tası mea kapak 2 adet	10
Dühân tablası pirinç 10 adet	2,5
Berber takımı ustura (6) mea tarağı ve makas ve tas ve tepsi ve kaşık	20
Havlü müsta'mel	Berber Takımı İçinde
Peşkir müsta'mel	Berber Takımı İçinde
Tarak kırık	Berber Takımı İçinde
Ayna noksan	Berber Takımı İçinde
Elma saçakları müsta'mel	10

ALAATTİN DOLU

Köz sağır sırmalı elma hâşiyesi köhne	20
Abayı müsta'mel 2 adet	100
Elma hâşiyesi sırmalı el çuka müsta'mel	40
At gömleđi 2 adet	3
Tabgûr müsta'mel 2 adet	2
Lehkâri mor simli hâşiyeye müsta'mel	60
Dibâ hâşiyeye simli	70
Lehkâri simli beyaz hâşiyesi	75
Börk örtüsü 2 adet	4
Tonbak cedid büzeni	25
Tonbak atik büzeni	10
Cedid tabgûr	5
Cedid dizgin 2 adet	6
Ser çukadar köz dolaması	15
Ser çukadar bıçağı mea sim köstek	20
Ser çukadar eskefi	15
Sakızlı şalı ser çukadarın müsta'mel	10

Kürk Mea Melbusât ve Gayrihim

Eşya	Fiyat (kuruş)
Çimen yeşili çuka kablú erkân samur başası kürk, Çimen yeşili çuka kablú müsta'mel samur başası erkân kürk	300
Divan samur başası sofa kablú üstlük müsta'mel kürk eteği kesiktir	120
Nohûtî şal kablú samur başası müsta'mel biniş kürk	130
Narçipeđi şalı kablú samur nafesi biniş kürk müsta'mel	200
Zümrúdi yeşil çuka kablú vaşak nafesi erkân kürk	250
Köz çuka kablú beyaz tilki bođaz erkân kürk	70
Köz çuka kablú kursak bođaz erkân kürk	90
Köz şalı kablú ser sincab erkân kürk	150
Laciver gemesut kaplu azk nafesi biniş kürk	120
Narçipeđi şal kaplu vaşak başası cúbbe kürk müsta'mel	70
Nohûtî şal kablú cúbbe kâkûm kürk müsta'mel	75
Şal binişi müsta'mel 2 adet	35
Sof ferâce 3 adet	60

Âl kebûd (kaput) cedîd	-
Köz çuka biniş müsta'mel	15
Mavi çuka köhne biniş	8
Neftî çuka müsta'mel biniş	-
Kaba çuka fıstıkî kontoş müsta'mel	10
Sarı zencefilî hazanî çuka biniş	17
Semâkî sim şemseli gergi (كره), Köz sim şemseli gergi	60
Sünbülî şal nısf top	30
Şahşirlik şal	12
Beyaz cübbe müsta'mel şal	10
Karanfilli müsta'mel cübbe şalı	11
Köhne sof şahşirî (çakşır)	5
Köhne çuka şahşirî	10
Beyaz müsta'mel gezi kürk kabu	10
Sarık bütün ve yarım müsta'mel	60
Köz atlas kaftan müsta'mel	25
Ateşi atlas kaftan müsta'mel	20
Sincâbî köhne kaftan	-
Mağrib salı Kaftan	-
Beyaz İstanbul şalısalı kaftan	-
İstanbul şalısalı kaftan	-
Beyaz gezi ve dülbend kaftan	-
Beyaz çiçekli entari	-
İstanbul şalısalı entari	-
Yeşil çuka cübbe	-
Mavi kürk kabu cübbe köhne	50
Müsta'mel çuka kebûd (kaput)	30
Yağmurluk mea başlık müsta'mel	50
Köhne yeşil sandal vesair bohçalar 4 adet	5
Bir bıçak vesaire örtüsü gülâbdanlı	8
Sim işleme dülbend örtüsü beyaz	10
Laciverd kemerbend şalısalı tekidir	35
Nohûtî müsta'mel şal	40
Gül pembe şal müsta'mel	45
Beyaz şal müsta'mel	50

ALAATTİN DOLU

Köhne beyaz şal	20
Şam şitaresi 15 top	150
Şam kezi 3 adet	30
Halil çiçeklisi müteârif 2 top	30
Sade Şam germesûtî 2 top	14
Şam alacası 7 top	56
Beyaz mağrib lence ihram	15
Cezayir ihramı müsta'mel	20
Beyaz ihram müsta'mel	10
Bân yalûka seccade müsta'mel	10
Halî seccade müsta'mel	7
Köhne yarım ihram köz	5
El çuka mak'ad saçaklı 7,5 adet	100
Beyaz mak'ad şit (çit) müsta'mel 5 adet	25
Al çuka kapu perdesi müsta'mel	6
Mavi çuka kapu perdesi müsta'mel	5
Al çuka ocak paşmağı müsta'mel	3
Beyaz şit (çit) yastık yüzü müsta'mel 12 adet	15
Sakız atlas köhne yüz yastığı 2 adet	2
Kırmızı yemeni şit (çit) Kıbrıs mak'adı 4 adet	10
Şit (çit) cam perdesi 11 adet	11
Kadife yastık yüzleri müsta'mel 28 adet	60
Astar sîn leh ? şiti mak'ad 3 adet	30
Mavi çuka köhne mak'ad yarım	5
Bağa hoş âb haşuğu müsta'mel 10 adet	10
Bir not kutusu bağa tonbak müsta'mel	3
Gırâr çift 3 adet	15
Kahve diz peşkir 8 adet	40
Humus peşkiri (Kahve futası) 11 adet	33
Kahve örtüsü	2
Sîm zarf mea fincan 6 adet	18
Mardînî sofra peşkiri	20
Tonbak zarf 8 adet	8
Beç fincanı 4 adet	2
Kahve tepsisi mea futası	2,5

